
Kurucu Dönem Türk Milliyetçiliğinde Yunan/Rum Karşıtlığı ve Ege Örneğinde Yerel Türk Milliyetçiliğinin Üretimi

Doğan Gürpınar*

“O sular da, Ankara’nın bütün ticareti Ermeni, Rum ve Musevilerin elindeydi. Müslüman Türkler, ülkenin sahibi olmakla birlikte, bu üç zümrenin emrinde çalışan ve basit hayat süren kimselerdi. En güzel binalar, en güzel mağazalar, en güzel yazlıklar gayrimüslimlerindi.”

Vehbi Koç

Bu çalışmada, Kurtuluş Savaşı’nda Ege’de gelişen milliyetçi diskuru ve bunun Yunan/Rum “öteki” imgesiyle nasıl bütünleştiğini, Yunan/Rum imgesinin Türk milliyetçiliğine (başka bir coğrafyadan yayılan Ermeni imgesiyle beraber) nasıl zengin bir temel sağladığını incelemektedir. Bu bağlamda değinmek istenen iki diğer yan tema da Kurtuluş Savaşı’nın tamamen cahil ve siyasal olarak pasif bir Türk/müslüman kitlenin Ankara’daki İstanbul kökenli sivil/askeri bürokrasi tarafından yönlendirildiği argümanının temelsizliği¹ ve bir tür Türk “milliyetçi uyanışı”nın İttihatçı kökenli olduğunun ve bunun özellikle etnik düşmanlıkların çok daha sıcak hissedildiği bölgelerde ciddi boyutlara çıkmış olduğudur. Kemalizm’in ve Türk milliyetçiliğinin üretilmesindeki süreçte

*Koç Üniversitesi, Doktora Öğrencisi

¹ Frey’in çalışmasına göre 1920 meclisi üyelerinin % 23’ü devlet dairelerinde çalışmakta, % 15’i asker, % 13’ü hukukçu, % 18’i çiftçi veya tüccardır, Frey, Frederick, *Political Elites*, MIT Press, 1965, s.181.

bu milliyetçiliğin sivil-askeri bir tepedenci elit tarafından yaratılmasından öte, yerel kaynaklı olduğu savlanmakta, daha doğrusu biri yukarıdan aşağıya bir diğeri aşağıdan kaynaklı iki modelin birbirleriyle etkileşim içinde beraber var olduğu ve geliştiğidir². Bu yaklaşım Ege örneği üzerinden değerlendirilmektedir. Burada bunlara ek olarak Türk milliyetçiliğinin tek bir üretiminden (production) değil farklı coğrafya, farklı tarihsel ilişkilerde ve farklı sosyalliklerle farklı yeniden üretimleri (reproduction) olduğu ve bizim bugün buna kapsayıcı ama o ölçüde anlamsızlaştırıcı bir tekil Türk milliyetçiliği olarak adlandırdığımızı vurgulamak istiyorum. Aynı düzlem içindeki farklı matematiksel fonksiyonlar neticesinde vücuda gelmiş bu farklı çizgiler zaman içinde belli bir maddi ve söylemsel merkezileşme aşaması sonunda birbirleriyle belli bir noktada kesişecek ve örtüşeceklerdir ve bu nokta merkezi iktidar tarafından ebedileştirilecektir. Balkan Savaşları sonrası Ege Türk milliyetçiliğinin yeniden üretildiği sahalardan sadece biridir; belki burada düşünüldüğü gibi en önemli sahalardan biri olmakla beraber.

Bu çalışmanın iki farklı ama birbirlerini bütünlüleyici argümanı vardır. Birincisi, Türk Milli Mücadelesinin sivil-askeri bürokrasisinin projesi olmaktan öte, Ankara'nın yerel direniş odaklarından güç alan bir boyutu olduğu savlanacaktır. Bu sadece Ankara ve Ankara'nın dışındaki ondan kopuk direniş odaklarının hiyerarşik veya eşitdüzlemsel bir ittifakı manasına alınmamalıdır, zira Ankara'daki meclisin mebus kompozisyonu da zaten kendi başına bu tür bir boyutu sergilemektedir. İlk meclisin anılan "renkliliği" Anadolu'nun bir bakıma dile gelmesidir. Anadolu'daki yerelliğin ötesinde ve dışında bir Ankara yoktur. Çalışmanın ikinci savı, Türk milliyetçiliğinin ve bunun Kemalist varyantının da bir "ani doğum" olmadığı, evrimci bir süreç içinde İttihatçı geleneğinin devamı niteliğinde olduğu ve bunun Kuva-i Milliye içinde güçlendiğidir. Bu savları, Kuva-i Milliye döneminde Ege Bölgesi üzerinde göstermeye çalışacağım. Ege'nin özel olarak vurgulanmasıysa, Ege'nin bu tür bir modernleştirici-milliyetçi bir ideolojik yapılanmaya altyapı olarak en uygun bölge olmasıdır.

Erik Jan Zürcher'in 1983 tarihli ve o zamandan beri değerini hiç yitirmeyen "The Unionist Factor" kitabında geliştirdiği, Milli Mücadele'nin bir İttihatçı desteğine dayanıyor³ olmaktan öte, bunun bir "İttihatçı proje" olduğu, Mustafa Kemal'in İttihatçıları mümkün olduğunca "kullanmadığı", tam aksine zamanla çok güçlenen ve otoritesini yerleştiren Mustafa Kemal tarafından "ihraç edilmeden"

² Burada akılda bulundurulması gereken husus son dönem milliyetçilik teorilerinde bir önceki dönemin modern milletin inşa sürecinin tamamen yukarıdan seçkinler tarafından kurulduğu yaklaşımının terkedilmesidir. Modern milletler tamamen yapay kurgular değil, kompleks sosyal-kültürel-ekonomik konfigürasyonların bir neticesidir. Yani milletler sosyal ve ekonomik bağlamın dışında kuru yapay ve kültürel kurgular değil, içlerinde buldukları sosyal ve ekonomik yapıların ve daha da önemlisi sosyal grupların içlerinde buldukları sosyo-ekonomik yapıya kendilerine menfaat sağlayacak bir şekilde anlamlandırmaları, "hayal etmeleri" sürecidir. Buradaki "yapaylık" sadece yukarıdan değil aşağıdan da üretilmektedir. Bu sürecin en iyi gözlemlenebileceği literatür olarak onsekizinci yüzyıl İngiltere tarihyazımı gösterilebilir.

³ Zürcher, E. J., *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Bağlam Yayınları, 1995

önce İttihatçıların “Mustafa Kemal”i bir figurehead olarak kullandığı savı Milli Mücadelenin öncelleri meselesini yeterince deşiyor ama buradaki çalışma, olduğu varsayılan elitin yatay geçişine işaret ediyor. Oysa gerek Kemalizm, gerek İttihatçılık dikey bir düzlemde, yerel eşrafa dayanan bir desteğe bağlıydı. Daha doğrusu iktidara sahip olabilmesi için bu destek gerekliydi. Bu destek olmadan, sadece İstanbul’dan (ve sonradan Ankara) tek başına bir hakimiyet kurmak mümkün olmazdı.

Milli Mücadele’de merkez-yerel dikotomisinde iki farklı perspektif vardır. Biri üretilmiş popüler cenkname, gazavatname benzeri kahramanlık öyküleridir. Başta Antep-Maraş merkezli güney cephesi olmak üzere yerel örgütlenmelerin düşman askerleriyle nasıl ölesiye bir mücadele verdiğidir. İkincisi ise Amerikan akademik çevrelerin modernleşme teorisinin varyantı çerçevesinde Türk modernleşmesinin baskın niteliği olarak onun merkezden şekillendirilmesi yaklaşımından hareketle milli mücadeleyi bir “merkez projesi” olarak, siyasi elitlerin mücadelesi olarak görür. Buradaki örtük varsayım, Osmanlı’da öncelikle bir ekonomik elitin türemediği, sermaye birikimi sağlayabilmiş ve bir tür kısmi burjuvazi oluşturabilecek kesimin ise gayr-ı müslimler olduğudur. Bu tür bir Marx-Weber analizinde ekonomik sınıfın ve ekonomik güçlerin yokluğu ise bu tür bir itici gücün tek başına devlet tarafından örgütlenmesini zorunlu kılmıştır. Bir “merkez projesi” olarak Tanzimat’a tarihlenen Türk modernleşmesi, II Abdülhamit, İttihat ve Terakki evrelerinden sonra dördüncü safhası Kemalizm’le sürmüştür. Kısmen doğuyu özelleştirici ve doğunun kadir-i mutlak ceberrut devleti çerçevesinde gören bu analizler Milli Mücadeleyi de bu şekilde kavramsallaştırmıştır. Rustow milli mücadele sırasında Kemalistlerin yerel, sivil ve dinsel unsurlarla flört etmesinin bir aldatmaca olduğunu varsaymaktadır⁴. Bu yaklaşımdaki metodolojik sorun, tıpkı E. P. Thompson’ın kendinden önceki işçi sınıfı tanımlarının “verili ve özcü olmasına” itiraz ettiği ve varsayılan işçi sınıfının tarihsel ilişki içinde sürekli kurulma aşamasında olması gerektiği şeklindeki saptaması gibi⁵, verili bir “Kemalist” tanımının olduğu (merkezin adamı) ve bu Kemalistimizin sosyal bağlam dışında ideolojik (otoriter-merkezci-radikal) ve “zümresel-statüsel” (devletin adamı) olduğu varsayılmaktadır⁶. Oysa ki, eğer adına Kemalizm denebilecek bir “ideoloji” bu dönemlerde ortaya çıkış sürecindeyse bu sürecin bir sosyal bağlam içinde değerlendirilmesi gerekir. Kemalizm bir “keşif” değil bir “olgu”dur. Aynı şekilde soyut ve vahiyssel bir ideoloji

⁴ Rustow, Dankwart, *The Development of Parties in Turkey, Political Parties and Political Development*, editörler Joseph Palomboro, Myron Weiner, Princeton University Press, 1966, s.120.

⁵ Thompson, E.P., *The Making of the English Working Class*, Penguin, 1991, s. 8.

⁶ “Kemalist” tanımı üzerine bir not düşmek gerekir. Tekinalp’in ve diğerlerinin 1930’larda ideolojik bir pozisyon olarak yorumladıkları, ve buradan hareketle modern siyaset bilimi literatüründe de bu şekilde algılanır hale gelmesine rağmen, “Kemalist” ilk başta, İngiliz Dışişleri Bakanlığı’nın Mustafa Kemal Paşa’nın önderliğini tanımış kitle için kullandığı “Kemal’in takipçileri” manasında bir isimlendirmedir. Dönemin İngiliz siyasi-diplomatik geleneğinde bir lideri takip edenlere o kişinin takipçileri manasında -ist sonekini eklemesi çok başvurulan bir uygulamaydı. Aynı şekilde Kemal’in önderliğindeki gruba nationalist (milliyetçi) de denmekteydi ki bu da milliyetçi kelimesinin standart çağrıştırdığı konotasyonlardan çok farklı olarak, belki bugün milliyetçiden çok milli, millici olarak çevrilmesinin (national-ist) daha uygun olacağı bir nitelendirmedir.

olmaktan öte bir sosyal bağlamın ürünüdür⁷. İlginçtir ki gerek Türk, gerek Anglo-Amerikan tarihyazımına hakim olan bu “merkezci” ve “tepeden inmece” perspektif iki akademik dünyada da benzer ve farklı kaygılardan ötürü kabul görmüştür⁸. Mesela Bernard Lewis’in “The Emergence of Modern Turkey”si⁹ (1961) bu manada her ne kadar o zamanki literatüre katkısı Osmanlı mirasını Türk modernleşmesine entegre etmesi olmuşsa da, merkezin dirayetiyle “yaratılan” Batı ekseninde bir “çağdaş Türkiye” imgesinin kabul edilmesinde mihenk taşı olmuştur. Soğuk Savaş müttefiki Türkiye’nin gerilimli, gel-gitli ve yüksek titreşimli modernleşme serüveni barışçıl ve tekyönelimli olarak kondanse edilmiştir. Oysa bu hikaye ne bu kadar düzdür ve ne bu kadar barışçıldır. Saklanan örtünün kaldırılmaması, modernleşme kuramının “kazanan modernistlerin her zaman haklı olduğu” prensibinden hareketle ve kazanan modernistlerin kendi anlatılarının “doğru” olduğunun kabul edilmesiyle sürdürülmüştür. Bernard Lewis’in aklayıcı ve teleolojik kitabının kırk yıl sonra bir değerlendirmesini yapan Zürcher¹⁰ bu kitabın hem cumhuriyetin hemen öncesi ve cumhuriyetin kuruluşunun sert ve acımasız demografik depremlerin ve etnik şiddetlerini göstermediğini ve nasıl modern Türkiye’nin yaratımını barışçılaştırdığı, bunlardan öte 1912-1922 on yıllık aralıksız savaşın ağır ve yıkıcı maddi ve manevi tortularını bile yok saydığını yazmaktadır. Şiddet kaybolmakta, anlatı rasyonelleştirmekte ve ortaya modernist bir epik çıkmaktadır. Aynı şekilde Hans-Lukas Kieser de benzer bir historiografik kritiği yapmakta ve Ermeni tehcirinin tam da cumhuriyetin kuruluşunda esası oluşturan kritik bir dönemeçken, sadece unutulmaya yüz yutmuş olmasına değil, bu olayın hatırlanışında onu bir kurucu (formative, constitutive) bir aşama olarak görmek yerine, bir yol kazası, bir parantez olarak görme eğilimine dikkati çekmektedir. Ermeni tehciri Türk modernleşme anlatısının merkezinden sayılmamakta, bu anlatıda bir yan-unsur olarak görülmektedir¹¹. Oysa ki, bir ülkedeki bu kadar devasa bir demografik dönüşümü, bir milletin bir coğrafyadan tamamen atılmasını bu kadar kıyıda köşede bırakmak mümkün olmamalıdır¹². Kieser de tıpkı Zürcher gibi Türk akademyasının

⁷ Bu tür bir yaklaşımın en iyi örneği için bkz.: Skinner, Quentin, *Vision of Politics*, Cambridge University Press, 3 cilt; ayrıca bakınız *Meaning and Context: Quentin Skinner and His Critics*, editör Tully, James, Princeton University Press, 1989

⁸ Son yirmi beş yılın historiografisinin en ufuk açıcı perspektiflerinden biri Bengal kökenli Hint akademisyenlerce geliştirilmiş madun çalışmaları (subaltern studies) benzer bir eleştiriyi modern Hint tarihyazımı için yapmakta ve Kongre partisinin Hint bağımsızlığı sürecinde kendi dominasyonunun nasıl yerel ve belli sosyallik içinde sosyal dinamiklerden kaynaklanan özellikle kırsal kökenli isyanları belli bir merkezi anlatısına hapsedtiğini ortaya koymaktadır. Kendi adlandırmalarıyla bu “seçkin tarihyazımı” eleştirisinin manifesto niteliğindeki metni için Guha, Ranajit, *On Some Aspects of the Historiography of Colonial India*, Subaltern Studies I içinde, Oxford University Press, 1982, s. 1-8, ayrıca yine bakınız Guha, Ranajit, *The Prose Counter of Insurgency*, Subaltern Studies II içinde, Oxford University Press, 1983, s. 1-42. Bu seçkin eleştirinin kurucu ve temel kitabı Guha, Ranajit, *Elementary Aspects of Peasant Insurgency in Colonial India*, Oxford University Press, 1983.

⁹ Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, 2001

¹⁰ Zürcher, Erik, J, *The Rise and Fall of “Modern” Turkey*, makaleye şu linkten ulaşılabilir, <http://www.let.leidenuniv.nl/tcimo/tulp/Research/Lewis.htm>

¹¹ Bu historiografinin temel eleştirisi için bakınız Akçam, Taner, *From Empire to Republic: Turkish Nationalism and the Armenian Genocide*, Zed Books, 2004

¹² Kieser, Hans-Lukas, *Iskalanın Barış*, İletişim Yayınları, 2005, s. 27-28

daki anlaşılır ama Amerikan akademyasındaki bu anlaşılmaz sessizliği Soğuk Savaş politikalarına yormaktadır. İdeal bir modeli oluşturan bu modernleşmiş Orta Doğu ülkesinin modernist büyüüne hem hanel getirilmesi istenmemekte, hem de bu modernist anlatının büyüseliği cazibeli gelmektedir. “Türk modernleşmesini” barışçılaştırmak¹³ ve bu “modernleşme” sürecini merkezden kurmak birbirlerini tamamlamaktadır zira müttefik Türk devletini temsil eden “fanatik halk” değil bu merkezdir ve bu merkez tepeden inmece bile olsa tarihte dönüştürücü, olumlu ve “ilerici” bir rol oynamıştır.

“Merkez” anlatılar, “yerel” anlatılar

Türk modernleşmesindeki baskın “merkezci anlatı”ya alternatif yaklaşım, yukarıda da zikredildiği gibi popüler derlemelerdir. Bu anlatıma göre, işgallerin ilk başladığı gündən beri Türk-millî bilincine sahip halk, adeta içgüdüsel olarak, doğuşundan beri taşıdığı güçlü bir millî bilinçle düşmana karşı koymuştur. Millî ve millî-olmayan ayrımı mutlakken, tüm “Türkler”, “bazı hainler”, “işbirlikçiler” dışında işgali reddetmiştir. Bu resim pek tabii ki gerçeği yansıtmamakla kalmayıp, onu çarpıtmaktadır.

Millî mücadelenin en ilginç ve üzerinde çalışılması gereken anlatımını Cemal Kutay’da bulmaktayız¹⁴. Kutay’ın ciltleri bulan millî mücadele çalışmalarında bu millî mücadelenin, tıpkı Atatürk’e “gazi” unvanının verilmesi ironisi ve sembolizmi gibi bir tür menkıbevari gazavatname havası vardır. Millî mücadelenin Kemalist-merkezci anlatımı bir uçta, Millî Mücadele’nin Kemalist zorbalık tarafından el konulmadan ve bağımsızlık sonrası bir Kemalist-batıcı diktatörlüğe dönüşmeden önce Anadolu halkının adeta dinsel bir direnişi olduğu anlatısı öte yanda¹⁵, ilginç bir sentez kurmaktadır. Ama her iki anlatının dışında yaygın olan ve akademik bir değerlendirme için fazla bayağı ve basit görülen ve basit görülen yaklaşım, İslami tandanslı olmakla beraber bir tür proto-milliyetçi bir esinin yerel direnişleri yarattığıdır.

Benim burada vurgulamaya çalıştığım, Amerikan siyaset bilimi kurgulamasının pratiğe adapte edilmesi olan ve 1960’ların çalışmalarından öteye çok da eğilinmemiş olan bu dönemle ilgili popüler cenkname anlatılarını tamamen yok saymak, onları ancak halk edebiyatının kurmaca alanına ait görmek de yanlış olur. Bu anlatıları

¹³ Yirminci yüzyıl Avrupa tarihinde benzer şekilde faşizmi bir parantez ve anaakım Avrupa tarihinin dışında görme yaklaşımının sert bir eleştirisi ve faşizmi ve getirdiği şiddet dalgasını Avrupa anlatısının göbeğine monte eden bir yirminci yüzyıl Avrupa tarihi için Mazower, Mark, *Dark Continent*, Vintage Books, 1998. “Özellikle nasyonel sosyalizm sadece Alman değil Avrupa tarihinin genel çerçevesinin içine çoğu kişinin kabullenmek istemeyeceği kadar rahatça uyusmaktadır. (önsöz, s. xii)

¹⁴ Kutay, Cemal, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, Tarih Yayınevi, 25 cilt, 1957-1962, *Kurtuluşun Kuvvacı Din Adamları*, Aksoy Yayıncılık, 1998, *Egenin Kurtuluşu*, Boğaziçi Yayınları, 1981

¹⁵ Atılhan, Cevat Rıfat, *İstiklal Harbinde Sarıklı Kahramanlar*, Uğur Yayınları, 1967, Mısıroğlu, Kadir, *Kurtuluş Savaşı’nda Sarıklı Mücahitler*, Sebil Yayınları, 1967

değerlendirmek bugün sadece Türk milliyetçiliğinin bu tefsirinin Türkiye’de büyük ölçüde içselleşmiş olmasında ve aynı zamanda Kemalist seçkinciliğin bu anlatısının sadece kendi dünyasından ve kontrolünden çıkmış olmasında değil, onu aşmasında ve hatta kısmen kendine karşı dönmesi sürecinde bu süreci anlamlandırmamızı sağlayacaktır. Tabii aslında Kemalist anlatının merkezci varyantının Kemalizm’in “ta kendisi” değil ancak bir türevi olduğunu iddia edersek bu süreci açıklamamız daha kolay olacaktır¹⁶. Tabii burada son olarak vurgulanması gereken son nokta, bu anlatıların (ve onların derlemeleri olan daha yakın tarihli çalışmaların) en dikkat çekici ve rahatsız edici tarafı, bu milli özelleştirmelerin ötesinde anlatıların tam bir Rum ve ondan çok daha öte Ermeni düşmanlığına dayanmasıdır. Özellikle Fransızların yanında faaliyet gösteren Ermeniler, kötülüğün vücuda bürünmesi olarak anlatılırken, Ermeni kırımları önemsizleştirilmekte ve/veya yok sayılmaktadır. Bu anlatılar, aslında Türklerin “hala ümmet anlayışı içinde oldukları”, “milli bir bilince ulaşamadıkları” gibi çok tekrarlanan.g.elmiş savları geçersiz kılmaktadır. Bu dönem kısa zamanda gelişmiş ve nefret tohumlarının çok güçlü kök saldıği bir dönemdir ve dünya artık on yıl öncenin dünyası değildir. Burada (karşılıklı) nefreti anlamazsak bu dönemi de anlamayız. Nefretin girdiği yerde, modernleşme teorilerinin düzsel evrimciliği, rasyonalizmi asla açıklayıcı olamaz. Buradaki nefret, herhangi bir ulus-devletin veya burada özel olarak Kemalist Türk ulus-devletinin endoktrine ettiği, öğrettiği manada bir milliyetler kavgasına dayanmamakla beraber temel ayırımın müslüman-hıristiyan (İslamlar vs Rumlar-Ermeniler) olduğu ama lokal olarak etnisite manasında olmamakla beraber yarı-etnik, dolaylı-etnik (yani Türk) bir içerik de taşıyan bir kültürel milliyetçilikten kaynaklanmaktadır. Buradaki milliyetçilik modeli yukarıdan empoze değil, farklı lokal kaygıların milliyetçilik kılıfına girmesi ve milliyetçiliğin “kendiliğinden” kurulmasına dayanmaktadır. Aynı şekilde “millet”i bir kurgu olarak görürsek, bu kurgu modern olduğu kadar pre-modern yapıların da bu inşa sürecinde aktif olduğu bir süreç içinde ve belli bir sosyal bağlam içinde üretilmiş olmalıdır¹⁷. Burada insan ister istemez İdris Küçükömer’i ve Doğan Avcıoğlu’nu hatırlıyor. İdris Küçükömer Milli mücadeleyi bir Türk-Yunan savaşına indirgerken¹⁸, Doğan Avcıoğlu Türk direnişi temel olarak Ermeniyeye ve Ruma tepki olarak görmektedir¹⁹. Ömer Kürkçüoğlu ise Küçükömer’e karşıt olarak “Kurtuluş Savaşı, gerçekte İngiltere’ye karşı verilen bir mücadeledir²⁰” demektedir. Kürkçüoğlu devamla, İngiltere’nin Türkiye’nin üzerine Yunanistan’ı “salmasını” İngiltere’nin “Büyük Savaş sonunda....birtakım güçsüzlük etkenleri taşımasına²¹” bağlamaktadır, ama bu durum savaşın ana iki tarafını değiştirmektedir.

¹⁶ Meeker kendi tanımladığı bir İslamo-Kemalizm’den bahsetmektedir. Aynı şekilde Christopher Houston da İslamcılığın kendi milliyetçiliğini doğrudan cumhuriyet modelinden aldığını gösterirken benzer bir vurgulama içindedir. (Houston, Christopher, *Islam, Kurds and the Turkish Nation State*, Berg, 2001)

¹⁷ Milliyetçiliğin ne kadar “modern” olduğu tartışmasına dolaylı atıf yapılmakla beraber burada bu tartışma üzerindeki devasa literatüre değinilmemektedir.

¹⁸ Küçükömer, İdris, *Atatürkçülük ve Türk Toplumunu*, İdris Küçükömer’le Türkiye Üzerine Tartışmalar içinde, Bağlam Yayınevi, s. 113-125

¹⁹ Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi*, Tekin yayınevi, 1995, özellikle cilt I

²⁰ Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, s. 3

²¹ a.g.e, s. 3

Avcıoğlu'na dönersek, İngiltere Anadolu halkı nezdinde düşman olarak görülmemektedir, algılanmamaktadır. Milli Mücadele'de ilk kurşun Dört Yol'da 19 Aralık 1918'de patlarken²², sonradan Fransızlara karşı çok ciddi bir direniş gösterecek Gaziantep, o dönem İngiliz işgali altındayken Sivas Kongresi'ne delege göndermeye gerek duymayacaktır. Ancak vurgulanmalıdır ki Küçükömer'in tersine, Avcıoğlu; Ermeni ve Rum karşıtlığı ve İngilizlere karşı muhabbet ve hürmetkarlığı Anadolu halkının bir "yanılgı" sı saymaktadır. Avcıoğlu için, Küçükömer'den farklı olarak "halk bunun farkında olmasa bile" ve sonradan" Kemalistlerin farkına varmış olacağı gibi" Milli Mücadele, asıl savaşılan güç Yunanlılar gözükmele beraber İngiliz emperyalizmine karşı verilen bir savaştır. Böylece, Avcıoğlu da genel resmi Kurtuluş Savaşı historiografisi sınırları içinde, cahil halkla, daha üstün ve "milli bilince" ulaşmış bürokratik-seçkincileri ayırmakta ve Milli Mücadele'yi ikincisine bağlamaktadır. Cahil halk ise pasif olarak ancak tepkisel, fevri hareket etmekten öteye gidememektedir. Avcıoğlu'nda halkın özneliği reddedilmekte, Milli Mücadele'nin öznesinin ona biçtiği öznelilik kapasitesi çerçevesinde yer vermektedir.

Yerel esinli anlatılara bir de tabii resmi Kemalist anlatıları eklemek gerekir. Atatürk'ün Nutuk'unun "ben yaptım, ben dedim" kişisel-merkezli anlatımıyla çok da bütünleşmeyen bu resmi anlatılar, yerel anlatımları alarak onları merkezin manevi kapsayıcılığı içerisine alma eğilimindedir. Yani, burada milli mücadelenin her iki boyutu da vurgulanır, ancak merkezin liderliği belirleyici olmaktadır. Böylece biri merkezi, ikincisi maceracı iki eğilim bütünleştirilmektedir, ancak merkezin sadece maddi boyutta değil, aynı zamanda manevi üstünlüğüyle beraber. Direnişler yerel kaynaklı da olsalar, sonunda hizmet ettiklerinin "merkez", yani "tek ve bölünemeyen" Türklük, Türk vatanı olduğu hissettirilir.

Burada "merkezi anlatı"nın operatif bir tanımını yapmak gerekir. Burada ben- bu tür bir sığata en yakın anlatı modeli resmi İnkılap tarihi kitaplarıdır. Buradaki anlatı esas olarak, Nutuk'taki anlatının Mustafa Kemal'in çok fazla kendi etrafında örölmüş olduğundan onun açıklanması şeklindedir. Nutuk bir kişinin anlatısıyken, resmi İnkılap tarihi anlatısı onun uluslaştırılmış versiyonudur. Mustafa Kemal ve ulus arasında aşılmaz ve önüne geçilmez bir bağ ve bütünlük kurulmuştur. Bu anlatı mesela kronolojisinde Mustafa Kemal'in güzergahını izler ve onun eylemlerine öncelik verir ancak aynı zamanda Mustafa Kemal çoğu seferinde umduğu karşılığı alır. Oysa ki Nutuk'taki hava bunun tam tersidir ve Mustafa Kemal çoğu kez hayal kırıklığına uğrar. Böylece ulus Mustafa Kemal'e iltihak eder. Mustafa Kemal'se ulusun içinde erir. Çok özetlenmiş ve spekülâtif olmakla beraber merkezi anlatının genel çerçevesinin bu şekilde kurgulanmaktadır. Aynı şekilde daha sonra Atatürk-CHF-ulus üçlüsü arasında da benzer bir "denklik" kurgulanacaktır. Ancak burada gözden kaçırılmamalıdır ki; Atatürk'ün sağlığında bu anlatı hakiki bir kişiliğe, Atatürk'ün kendisine tekabül ederken, onun ölümünden sonra Atatürk'ün kişiliği

²² a.g.e, s. 5

gerçek bir kişiliğe referans olmaktan çıkacak, Atatürk'ün şahsiyeti devletin, merkezin vücuda gelişi olarak yeniden kurgulanacaktır ki bu dönemde Kemalizm ve Atatürkçülük ideolojileri "icat edilecektir". Yani merkez, Atatürk'ü gerçek bir kişilik olarak yeniden öldürecek ve kendine intisap ettirecektir.

Kim Kime Karşı: Bir Sessizlik

Bahsettiğim "merkezi anlatı" ile yerel halk edebiyatı geleneğinin kahramanlık epiğinin bağdaştırılması aslında hiç bir şekilde tam olarak mümkün olamadığı gibi, "yerel anlatı"lar "merkezi anlatı"nın içine sıkıştırılmadığı zaman yok sayılmışlardır ve yok sayılarak adeta yok edilmişlerdir. Bunun muhtemel sebebi, "yerel anlatı"ların doğrudan Ermeni ve Rum karşıtı (özellikle Ermeni karşıtı olmak üzere) bir tema içermesi ve anlatıların bu düşmanlık çerçevesinde kurgulanmış olması olmalıdır. Resmi İnkilab tarihlerinde bu noktalar yok sayılmıştır. Resmi anlatı, özellikle 1960'ların Cezayir-Vietnam esininin de rüzgarıyla, Milli Mücadele'yi anti-empyralist bir bağlama oturturken, bazı yerel anlatılarda bu mücadeleye, adeta yerel bir kavgaya, bir mukateleye, bunu genelleştirdiğimiz zaman ise bir iç savaş haline dönüşmektedir.

Resmi anlatıda, Samsun'a Mustafa Kemal'in 9. ordu müfettişi olarak Türklerin "sözde" Rum kırımını önlemek için olduğunu öğreniriz, ama daha fazla bir detayı öğrenmek mümkün olmaz. "Aslında Rum çetecilerin Türkleri kırmakta olduğu"na dair bir bahis zaman zaman hatırlatılsa da, bu daha detaylandırılmaz. Pontus çetecilerin varlığına ancak değinilir. Kendi bölgesinde gerçek bir kahraman olan ve acımasız kıyıcılığıyla ün yapmış Topal Osman Ağa'nın Samsun civarındaki faaliyetleri yok sayılır²³. Daha sonra önce Ankara'ya çağrılarak, yerel nüfuzu kırılmak istenen ama Ankara'da da başınabuyrukluğu korku yaratan ve Atatürk tarafından öldürtülen Topal Osman Ağa resmi anlatıdan çıkartılmıştır; tıpkı Çerkez Ethem'in hain ilan edilmesinde olduğu gibi²⁴. Bu ilginçtir, çünkü afaki olarak çok vurgulanan Ermeni ve Rum kıyıcılığı hep soyut düzlemde bırakılmıştır, asla bu "kıyıcılık" doğrudan, bire bir örneklerle aktarılmaya yoluna gidilmemiştir. Aksine bundan sakınılmıştır. Osmanlı ordusunun çöküşünden sonra Ermeni çetelerinin müslümanları tenkil ettiğini öğreniriz, ama bunlar daha somutlaştırılmaz. Bu ilginç bir noktadır. Bu "somutlaştırmamanın" nedeni aslında bu tür çetecilik faaliyetlerin olmadığı veya önemsiz derecede olduğu

²³ Topal Osman üzerine bir taraftan yerel Kuva-i Milliye çeteciliğini Milli Mücadeleye yerleştiren, bir yandan da asi ve çeteci Topal Osman'ı merkeze, hem de merkezin tam göbeğine Atatürk'ün konfidantlığına yükselten Cemal Şener Topal Osman'ın Ali Şükrü gibi muhaliflere karşı Mustafa Kemal'in eli olarak hareket ettiğini iddia etmektedir. Şener'e göre Topal Osman ilericiliği temsil etmektedir. Aynı şekilde Topal Osman merkeze bağlanmaktadır. Şener, Cemal, *Topal Osman Olayı*, Ant Yayınları, 1992 Burada yine benzer bir "ilericilikle" "milli direnişi" eşitleme çabası ve Topal Osman'dan bir "merkez adamı" yaratma kaygısı görülür. Oysa merkez ve Mustafa Kemal tam da Topal Osman gibi adamları elimine etmek istemektedir.

²⁴ Topal Osman'ın Rum çetecilere ve Rum nüfusa karşı tenkili için Şapolyo, Enver Behnan, *Kuvayı Milliye Tarihi*, Türk Kültür Serisi, 1957, s. 129-134 Alt başlığı "Tarihi Gerilla" olan kitap, adeta Vietnam Savaşı'nın Vietminhini anlatır edayla Türk çeteciliğini anlatmaktadır. Rum çeteciler için hem otantik, hem resmi anlatının sentezi için Goloğlu, Mahmut, *Anadolu'nun Milli Devleti Pontos*, Goloğlu Yayınları, 1973, s. 233-255. Goloğlu, Rum çetecilerin "faaliyetleri" için sürekli olarak "kötülükleri" tabirini kullanmaktadır.

değildir. Aksine bu çeteciliğin “önemli” ve “ciddi” boyutlarda olmasıdır. Nitekim, yerel anlatılarda bu kısıcılık (özellikle başta Maraş olmak üzere Ermeni kısıcılığı) her türlü teferruatıyla, alacakaranlık kuşağı gibi sunulur. Bu yerel anlatılarda “gerçek”, hiç sakınılmadan, yumuşatılmadan, adeta “iğrençlik” düzeyindedir. Vahşi sadistik cinayetler, yağmalar, tecavüzler, bire bir nakledilir. Aynı şeyi Pontus çeteciliği için de söyleyebiliriz. Bu tür hıristiyan çeteciliğinin olduğunu somut bir coğrafyada zikretmek demek, buradaki bugün adeta sadece fiziksel olarak değil zihinlerden, de, bellekten de silinmiş Rum ve Ermeni (hıristiyan) varlığını onaylamak demektir. Oysa bugün, daha seksen yıl önceki bu yoğun hıristiyan varlığını, geçmişte kalmış olsa bile olumlamak, hatırlatmak rahatsızlık uyandırmaktadır. Merkezi anlatıda bugünkü tamamen Türk coğrafyalardaki “yabancı unsur”ların varlığının aslında çok yakın bir zamana dayandığı hissini verilmesinden özenle kaçınılmaktadır. Yerel anlatıların yerel karşıtlıklar üzerine kurulmuş olmasına karşı, merkez anlatının karşı olduğu emperyalist yedi düvelidir. Bu tür bir karşıtlık çok daha güvenlidir. Yedi düvelin haddini bilmez geçici saldırışı püskürtülmüş ve sorun güven içinde çözülmüştür. “Yedi düvel” bilinen, uzaktaki bir dünyadır ve bugünkü silahlı karşıtlık yarın sona erdirildiğinde ortada sorun kalmamaktadır. Nitekim Lozan’la beraber yeni bir sayfa açılacaktır.

Ancak asıl mücadelenin buranın diğer yerli anasırına karşı verilmiş olması fikri kafalarda soru işaretleri uyandırabilecektir. Ulus-devlet projesi, Milli Mücadele’yi de merkezileştirmiş ve “ulusun birliği” içinde eritmiştir. Milli Mücadele’yi, yerel direniş odaklarını takdir etmekle beraber temel olarak merkez çerçevesinde kurgulamak ulus-devlet mantığı açısından daha güvenilir kılmaktadır. Yerel direniş söylenceleri de zaten kendilerini bu şekilde modifiye etmişler ve kendilerini ortak bir duygudaşlığın pasif uzantıları olarak kılmayı uygun görmüşlerdir. Devlet kültürü galip geldikçe yerellik unsuru manevi bir merkez fikriyle uyumlaştırılmıştır²⁵. Yerel menkıbevari efsaneler, yiğitlemeler süregiderken bunlar artık merkezi bir Türklük şuurunun yerel yansımaları haline gelmiştir. Burada Türklük mesela Ermeniliğe karşı savaşmaktadır. Ancak varlıkların anılması bile tehlike arzeden Ermeni’lerin şiddet eylemleri ilginç bir şekilde resmi İnkılab tarihi anlatılarından dışlanmış. Milli Mücadele’de bir Ermeni boyutu olduğu adeta unutturulmuştur. Bu unsur ancak Kazım Karabekir komutasındaki Doğu ordusunun yeni bağımsızlığını ilan etmiş Ermeni devletiyle yaptığı savaş ve bu devleti Gümrü Anlaşması ile boyun eğdirmesinde kendini

²⁵ Bu meyanda yerel “kurtuluş günü” kutlamalarına ve bunun nasıl bir yerel hikayeyle ulusal hikayeyi bütünleştirmelerine ilişkin Doğu Karadeniz’de ampirik gözlem ve yorumlar için, Meeker, Micheal, *A Nation of Empire*, University of California Press, 2002. Meeker aynı zamanda kaşabalıların Hükümet Meydanı’ndaki Atatürk büstü ve devletin simgeleriyle olan kaynaşmacı ilişkilerini değerlendirmektedir. Meeker “devlete katılma” olarak tanımladığı süreçte aşağıdanlık vurgusu içindedir. Meeker’in Of’ta tarif ettiği Kurtuluş Günü’nün uyumuna karşıt olarak İkinci İmparatorluk Almanya’sında Würtemberg’teki yerellik ve ulusallık arasındaki özellikle Katolikler ve demokratlarda ifade bulan gerilimli Sedan Günü kutlamaları için Confino, Alon, *The Nation as a Local Metaphor: Würtemberg, Imperial Germany and National Memory*, 1871-1918, The University of North Carolina Press, 1997

gösterir ancak bu anlaşma sanki bugünkü Türkiye coğrafyasına dışsal başka bir devletle yapılmış ve bunun ötesinde bir anlamı yokmuş gibi durmaktadır. Aynı şekilde Haçin'de olduğu gibi Ermeni başkaldırıları da “şariatçı isyanlar”ın aksine yok sayılmıştır. Maraş-Zeytun Ermeni olayları da “isyanlar” kategorisinde kendine yer bulmamaktadır²⁶. Bu inkarcılık aynı zamanda bu karşılıklı vuruşmada Türklerin de karşıtları kadar vahşi olabildiklerini ve oldukları gerçeğinin de bir şekilde unutturulması saikini de taşımaktadır. Holocaust sonrası çalışmalarda kurbanların nasıl kendilerine karşı şiddetli sui-muameleleri unutmaya çalıştıkları, sözünü etmedikleri ve sakladıkları, bir travma sonrası davranış biçimini ortaya koymuştur. Benzer bir travma Balkan Savaşları'ndan 1922'ye kadar Anadolu'da sürmüş görünmektedir²⁷. Bu kanlı on yıldan sonra bir tür konuşmama-yok sayma fikriyatının doğduğunu düşünmek de mümkün olabilir²⁸. Ancak bu tür bir inkarcılığın resmi politikalarda görüldüğü, otantik anlatılarda tam tersine bir gururlanma olduğu gözlemlenebilir. Bunun tek istisnai boyutları başka hiç bir şiddet eylemiyle kıyaslanamayacak Ermeni kırımıdır ki bu konuda hakiki bir sessizlik vardır. Bu konunun 1970'lerden diaspora Ermenilerinin bu konuyu dünya gündemine taşıma çabaları ve bu konuda kısmen başarılı olmalarına karşı Türkiye'de mutlak bir sessizlik yaşanmıştır. Bunun tek istisnası Esat Uras'ın karşı-Ermeni bir metin çıkarmaktan daha önemli olarak muhtemelen Stalin'in II Dünya Savaşı sonrası Türkiye'den toprak taleplerine bir cevap verme kaygısı taşıyan 1951 tarihli çalışması olmuştur²⁹.

²⁶ Zeytun Ermeni ayaklanması ve bastırılması için menkıbevari bir diskur için bakınız Akbıyık, Yaşar, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi* (Maraş), Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 283-305 Bu ayaklanma Maraş'ın Fransızlar tarafından Şubat 1920'de boşaltılmasından sonra orada kalan ve yerleşen Ermenilerin ve kontrolü sağlamış Türklerin bir buçuk yıl süren koadaptasyon çabalarının çökmesinin ardından ağustos 1921'de çıkmıştır.

²⁷ Dönemin Türk basınında Balkan savaşları sırasında ve sonrasında Bulgar “mezalimi” ile ilgili haberler ve içerikleri için bakınız, Halaçoğlu, Yusuf, *Rumeli'den Türk Göçleri*, 1995, s. 31-42. Osmanlı ricatı sırasında müslüman nüfusa karşı bu tür bir baskı ve sindirme politikasına dair literatür bulmak kolaydır. Balkanlar'dan geri çekilmenin ve bu dönemde aşağılanmanın ne tür bir etnik/millî farkındalığa ve kimliğe şekil verdiği düşünölmeye değerdir.

²⁸ Ermeni ve Rum iddialarına cevap verme amaçlı gibi görünen bir çok yarı-resmi yayın Osmanlı'nın çöküş döneminde Balkanlar'dan Anadolu'ya kitlesel ve sefalet içindeki göçü ve bu sürede Türklerin uğradığı kıyımlarla ilgili bir literatür vardır. Ancak burada eksik olan “şiddetin oradallığı, hakikiliği”dir. Hatırlanan bir ortak belleği aktarmaktan çok arşiv belgelerinin kuruluşuna dayanan bu çalışmalar “unutulmuş olanı yeniden hatırlatmaya” çalışmaktadır. İlginç olan bu tür bir geçmişin nasıl unutulduğudur. Muhtemelen Anadolu'da sıfırdan bir ülke kurmak isteyen cumhuriyetin böyle bir unutmayı geleceğe karşı umutsuzluk aşılammaması unutturma politikası için tercih etmiştir. Zeytindağı'nın önsözünde Falih Rıfki Atay “biz, şimdi kırkına yaklaşanlar Osmanlı İmparatorluğunun son gençleriyiz. 1914'te üç,beş, yedi yaşında bulunan çocuklar bugün, yeni Türkiye'nin gençleri olmuşlardır ve hatırlarında İmparatorluktan hiçbir iz kalmamıştı...babalarımız için Niş, İstanbul'a o kadar yakındı. Biz eğer Vardar'ı Trablus'u, Girid'i ve Medine'yi bırakırsak, Türk milleti yaşayamaz sanıyorduk. Çocuklarımızın Avrupa'sı Marmara ve Meriç'te bitiyor” diye yazarken (Atay, Falih Rıfki, *Bateş*, 1981, s. 7-8) bir unutulmuşluğa ve unutulmuş acılara bir ses veriyordu. Bu unutkanlığı yadırgayan veya yadırgamayan falih Rıfki Atay “yeni bir Türkiye” kurmak isterken “eski Türkiye'yi” unutmak gerektiğini düşünüyör olmalıydı.

²⁹ Uras, Esat, *The Armenians in History and the Armenian Question*, Documentary Publications, 1988 (orijinal Türkçe baskı 1953) Uras'ın kitabında da 1918 sonrasında çeşitli Ermeni memorandumlarını incelemek ve Ermeni meselesinin Sevres ve Lozan Anlaşmaları'ndaki yansımalarından başka bu dönemle ilgili pek bir şey bulunmaz.

Ermeni dehşeti ve heyulaları Daşnaksütyun ve Hnçak komitelerin 1890'larda Doğu Anadolu'da kol gezmeye başlamalarından beri bölgede sürekli bir gerginlik unsuruydu. Ege'nin benzer bir vahşileşme sürecine girmesi Balkan Savaşları ertesidir. Topraklarından atılan Rumlar, ilk Rum çetelerini kurmuşlar, daha önceki haydutluk-yolkesicilikle kendilerine geçim sağlayan Türk ve Rum efeleri birden kendilerini etnik-siyasi bir çatışmanın ortasında aktör olarak bulmuşlardır. I Dünya Savaşı boyunca Ege hızla vahşileşmiş ve bu durum Mütareke sonrası da sürmüştür. Bu sefer daha çok savunmada olansa savaş mağlubu ve silahlarını bırakmaları Mondros Ateşkesiyle öngörülmüş Türkler'dir. Vahşileşme, 15 Mayıs sonrası daha örgütlü hale gelecektir. İzmir'e bir "katliamı önlemek için gelen" Yunan ordusu, daha ilk işgal gününde 400 Türk'ün, 100 Rum'un ölümüne neden olmuştur³⁰. İşgal için kendilerine cevaz verilen sınıra kadar ilerlemek için vakit kaybetmeyen Yunan ordusu 27 Mayıs'ta Aydın şehrini işgal etmiş, 29-30 Mayıs'ta korkunç bir şekilde yerel direniş tarafından şehirden geri atılmış, 4 Haziran'da Aydın'ı tekrar işgal etmeyi başarmıştır. Bu çatışmanın neticesi, üzerinde dumanlar tüten ve üçte ikisi harap olmuş bir şehirdir³¹. Bu dönemde Aydın-Kuşadası hattının ve Çine çayının güneyindeki İtalyanların işgalleri çok korkulan Yunan işgallerine karşı bir umut olmuştur. Yerel anlatıların en dikkat çekici noktası pervasız bir ırkçı-şovenist dile sahip olmasıdır. "Hıyanet", "bağımsızlık sevdası", "küstahlık", "şımarıklık" gibi tabirler yerel hıristiyan unsurların Osmanlı-karşıtı eylemleri için yüzer geçer olarak kullanılmaya başlanmış, bu kullanım fütursuzca bir rahatlık içermiştir. Ancak yerel otantik anlatılardaki bu rahatlık resmi anlatılarda yerini tam bir dikkate bırakmaktadır. Benzer tabirle yine kullanılmakla beraber, bu kullanımlarda daha özenli davranılmıştır. Bunun sebebi gerek yakın zamandaki hıristiyan anasının varlığını, gerek de bu anasızla yaşanan vuruşmaları yukarıda vurgulandığı gibi, "bellekten temizleme" saikidir. Sessizlik tercih edilmektedir. Kuşkusuz "soğuk ve temkinli merkez" yerel tepkinin heyecanına, spontanlığına sahip değildir. "Devlet aklı"nın gütmesi gereken merkezin böyle bir lüksü yoktur. Bu süreçleri kendi süzgecinden geçirir ve damıtır. Yerelin sahip olamadığı bir soğukkanlılığına sahiptir ki, buna "devlet mantığı" da diyebiliriz³². Bu çalışmadaki iddia, bu "resmi pozisyon"un

³⁰ Micheal Llewellyn Smith, *Ionian Visions*, , Hurst & Company, 1998, s. 90

³¹ *a.g.e.*, s. 91

³² Balkan Savaşları'ndan bugünkü Balkan sınırlarının bir iki istisna hariç, bugünkü halini aldığı 1923 arası tüm Balkanlar'da çok vahşi bir etnik çatışmalar dönemi yaşanmıştır. Osmanlı-Türk bağlamında, bu süreç gerek Rumeli'den Türklerin kovulması, gerek de Anadolu'dan hıristiyanların kovulması sadece savaşlarda ordularla değil, aynı zamanda ciddi cemaatler arası çatışmaların da yaygın olduğu bir evredir. Balkan Savaşları ertesinden beri gerginleşen Ege'deki Türk-Rum gerginliği için de her iki taraf da, "karşı taraf"ın "vahşeti"ni bayağılığa düşmekten sakınmadan teşhir ederken kendi tarafı için sessizlik hüküm sürmektedir. Yunan işgali ve 1920 yazındaki İç Anadolu ilerleyişi boyunca Yunan "mezalim"inin bir anlatısı için, bu mezalimin teşhiri için bir komisyon çerçevesinde yanmış, yakılmış iç Ege kasabalarını gezen ve burada "yaşanmış olaylardan", "milli mücadele hikayeleri" çıkaran bir ortak çalışma için, *İzmir'den Bursa'ya: Hikayeler, Mektuplar ve Yunan Ordusunun Sorumluluğuna Dair bir İnceleme*, Halide Edip (Adivar), Falih Rifki (Atay), Yakup Kadri (Karaomanoglu), Mehmet Asım (Us), Atlas Kitabevi, 1974. Bu kitapta Yunan işgaline uğramış köy ve kasabalarda dinlediklerinin aktarımı olarak

modernleşmeci ve tepeden-modernleşmeci Anglo-Saxon kuramıyla örtüşerek Milli Mücadele'nin olduğundan daha fazla bir "merkezi proje"ye indirildiği fikridir. Sonraki, Tek Parti döneminin kurulma sürecinde ortaya çıkan güç temerküzü geriye dönük olarak da benimsenmiş, Müdafaa-i Hukuk dönemi sessizliğe bırakılmıştır.

Bu çalışma boyunca savlanan iddia, yukarıda kısmen zikredilen şiddet olaylarının nasıl alttan bir mobilizasyon sağlayabileceğine ilişkindir. Milliyetçiliği Hobsbawn-Benedict Anderson çizgisinde kurgusal ve yukarıdan üretilme görmenin, Hroch-Kedourie gibi onu bir aydın projesi varsaymanın veya Gellner gibi sanayileşmenin bir neticesi olarak görmenin aksine, milliyetçiliği alttan da, belki Gellner'in ekonomik itici faktörlerin zorlamasıyla, belki Hobsbawn gibi siyasi zirvenin yukarıdan destek ve güdülemesiyle ama sonuç olarak yerel dinamiklere bağlı olarak yakalamak da mümkün olabilir. Burada milliyetçiliğe primordialist bir gözle bakılmıyor. Aksine, milliyetçilik doğrudan modern ulus-devletlerin bir neticesi olarak, burada Anadolu Türk, Rum ve Ermeni milliyetçilikleri bu ulus-devletlerin modern aygıtları vasıtasıyla ve bu ulus-devletlerin birbirleriyle çatışmaları sonucu tetiklenmiştir. Ancak milliyetçiliği tamamen bir ulus-devlet projesi olarak bakılmamaktadır. Aynı şekilde milliyetçiliği fonksiyonalist görmemek, milliyetçiliğin kendi bağımsız alanına, kendi kendini üretebilme ve yeniden üretilme kapasitesini gözden kaçırmamak gerekiyor. Bu argümanı, modern Türk tarihini tartışsak, Türk milliyetçiliğinin tamamen yukarıdan empoze bir proje olarak görmenin aksine, 1911-1923 arası Türk milliyetçiliği nefrete dayalı bir zemin hazırlamıştır. Hatta bir bakıma, tehcir ve kırımlarla homojen Türk olmasa bile homojen müslüman bir Anadolu güvence altına alındıktan sonra Kemalist milliyetçilik bir akıma, Türk milliyetçiliğini barışçılaştırma, olağanlaştırma ve terbiye etme misyonu görmüştür. Ve yaratılan devlet-merkezilik bir bakıma bunu sağlamıştır.

Kemalistler, İttihatçılar, Taşralılar, İstanbullular

Anadolu'nun Türk-olmayan unsurlarını unutturma projesiyle beraber, bu kanlı "Türk milliyetçiliğinin kuruluş aşaması" da yok sayılmaya çalışılmıştır. İttihatçılık, Kemalizm'in bir çok yönden İttihatçılıkla yakınlığına (hatta yakınlıktan öte bütünlüğü ?) rağmen İttihatçılık, eski anıları hatırlattığından olsa gerek adeta küfür sayılmıştır. Ancak Kemalizm bir bakıma bu yerel mobilizasyonun ürünüdür, kendi stratejisi ise bunu yok sayarak, onu bir seçkin projesi olarak sunmaya gayret etmiştir. Kemalizm'in ne olduğunu anlamak için Kemalizm'in kendisi hakkında

yazılmış rahatsız edici hikayelere bakılabilir. I Dünya Savaşı sırasında ve Milli Mücadele döneminde, Türk "mezalim"i için en klasik kaynaklar, Ayvalık doğumlu ve mübadele Yunanistan'a göç eden İlias Venezis'in Eolya Toprakları (1943) ve Numara 31328 (1931) isimli romanlarıdır. Özellikle otobiyografik Numara 31328'de "Rum tutsakların acıları korkutucu boyutlara varmıştır. Göç ettirilen yaşlılar yolda ölür, yürüyemeyenler süngülenir, genç kızların ırzına geçilir.....(Millas, Herkül, Türk Romanı ve Öteki: Ulusal Kimlikte Yunan İmajı, Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2000, s. 308-309) Ancak Millas, Venezis'in romanlarında mutlak bir dehumanizasyon olmadığını, aksine "canavar Türklerin" de şartlardan bağımsız insan olarak sunulmaktadır. Numara 31328'in en acımasız karakteri, Millas'a göre mallarına konmak için kendi soydaşlarını öldüren Mihâl çavuştur (*a.g.e.*, s. 309).

dediğini benimsemek tuzağına düşmemeliyiz. Bu iddiayı, bu tür bir öztemsili (self-representation) güdüleyen saik açıktır. Devlet adına konuşma tekeline sahip olmak, bu meşruiyeti eski Osmanlı seçkini elitin elinden almak. Bunun için Kemalistler'in başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere aile kökenlerine bakmak kafi gelecektir. Mustafa Kemal'in dedesi ailesindeki bir çok kişi gibi mahalle mekteplerinde hocalık yapmıştır. Aileden gelen bir hafızlığa ve okuma yazmaya sahip olan Mustafa Kemal'in babası Ali Rıza bu yeterli donanımı sayesinde dini sektörden laik sektöre, yani devlet memuriyetine intikal edip Evkaf İdaresi'nde ve gümrükte çalışabilmiştir. Daha sonra memuriyetten ayrılarak kereste ve tuz ticaretine girecek ama batacağı³³. Bu manada Mustafa Kemal tipik bir alt-orta sınıf çocuğudur. İsmet İnönü'nün babası taşrada dolaşan (Foça, Buldan, İzmir, Sivas) bir adliye memurudur ve sorgu yargıçlığına kadar yükselecektir³⁴. Enver Paşa'nın babası Manastır'da sürekli borçlarla uğraşan bir fen memuru³⁵, Talat Paşa'nın babası yine bir sorgu yargıçtıdır³⁶. Yukarıdaki dört ismin de babasının alt ve orta kademe devlet memuru olması dikkat çekicidir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak yerel eşraftan gelme bir çok isim de bulmak mümkündür. Bu özellikle ilerleyen sayfalarda gösterileceği gibi Ege kökenliler için geçerli olacaktır. Yukarıdaki hepsi Rumeli kökenli olan isimlerin aileleri kariyerlerini devlet memuriyetinde bulurken dünya pazarına en çok açılmış olan Ege bölgesi için tüccar kökenlilik daha rastlanılan bir olgudur. Eşraf kökenli olsun, devlet memuru kökenli olsun, hiç biri İstanbul'lu değildir, Anadolu ve Rumeli'nin farklı bölge merkezi şehirlerinde orta okul okuyup memur olabilmış kişilerin çocuklarıdır³⁷.

Bu dönemin üst düzey subayları arasında aristokratik kökene sahip istisnai isimeler de vardır. Rauf Orbay'ın babası Bahriye Şurası Başkanı ve ayan üyesi Amiral Mehmet Muzaffer Paşa³⁸, Ali Fuat Cebesoy kendisi Kandıye eşrafı kökenli olmakla beraber subaylık eğitimle yükselmiş, Harbiye Mektebi Nazırlığı ve Suriye valiliği gibi görevlerde bulunmuş İsmail Fazıl Paşa'nın oğludur ve eğitimi Saint Joseph'te almıştır³⁹. Dönemin en yükselmiş isimlerinin üst sınıfa değil son dönem Osmanlı okullarının sağladığı imkanları değerlendiren alt orta sınıf mensuplarının olmasının yukarıda iddia edilenin tam tersi bir olguya işaret ettiği de söylenebilir. Bu insanlar yükselişlerini ve kariyerlerini devlet tarafından sunulan eğitime borçlu olduklarından bir bakıma devlet tarafından devşirildikleri ve bu algıları sebebiyle kendilerinin devleti sahiplendikleri düşünebilir. Kuşkusuz bu tür bir algıya sahiptirler ve devletle kendilerini özdeşleştirmişlerdir. Ancak bu soylu bir kökene sahip olmayan

³³ Mango, Andrew, *Atatürk*, John Murray, 1999, 26-27, Lord Kinross, *Atatürk: Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, Sander Yayınları, 1981, s. 25-26.

³⁴ Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, Remzi Kitabevi, 1999, s. 23-24.

³⁵ Aydemir, Şevket Süreyya, *Enver Paşa*, Remzi Kitabevi, 1970, s. 248-9.

³⁶ Çandar, Tevfik, *Talat Paşa*, İmge Kitabevi, 2001, s. 24.

³⁷ Geç on dokuzuncu yüzyıla kadar İstanbul'daki bürokrasi büyük ölçüde İstanbul kökenlilerden oluşmakta, ancak on dokuzuncu yüzyılın sonunda bu oran sert bir iniş içinde düşmektedir (istatistiksel döküm için bakınız Findley, Carter, *Kalemiyeden Mülkiyeye*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 104.)

³⁸ *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele Dönemi cilt III*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, 1994, s. 879.

³⁹ a.g.e., s. 73, s. 969.

insanların geleneksel Osmanlı-İstanbul eliti tarafından küçümsendiğinin de farkında olmak gerekir. Mesela Rauf Orbay, kendisi de bir İttihatçı olmakla beraber hiç bir zaman Türkçülüğü kabullenmeyecek, daha doğrusu bu tür bir “kaba” etnisizm ona anlamsız gelecektir⁴⁰. Benzer şekilde eski İstanbullular Kemalist dönemde Ankara ile uyuşamayacak ve İstanbul’da ayrı bir evrende yaşayamaya devam edecektir⁴¹.

Özetle 1908 devriminden sonra iktidara gelenler aslında “devlet adına konuşarak”, “devleti temsil ediyormuş” gibi davranarak aslında bir söz-eylemle⁴² bir kaydırma-ca yapmaktadırlar. Yani her ne kadar kendi söylemlerinde kendi temel aidiyetlerini bulma sürecinde devletle özel ve yakın (intimate) bir ilişki kurmuşlarsa da bu resmin tamamı değildir; veya kendi algıları demek gerçeklik demek değildir. “Devlet” adına konuşanlar kendi algılarında ve kendi iktidar süreçlerinde inşa edecekleri yeni bir “devlet”ten söz ediyorlardı, kendi anladıkları bir devleti kastediyorlardı. Bu dönemde olan yerleşmiş bir İstanbul aristokrasisi ve tüccar sınıfının üzerinde binen, oturan bir “yeni adamlar” grubudur ve bu grup başta Rumeli ve daha az oranda Ege’li olmak üzere taşra kökenlidir. Bizim düşünmemiz gereken bu dönemde Osmanlı taşrasındaki Türk unsurun nasıl bir dönüşüm sürecinde olduğudur.

Taşrada belli bir sosyallik içinde gömülü (embedded) “etnik farkındalık” (ethnic awareness) öyle ya da böyle tezahür etmişti. Bunun örneklerini 1910’larda Ege’de en saf haliyle görebiliyoruz. En basit şekilde, yukarıda anlatılan vahşet hikayeleri bir Türk/müslüman bilinçliği kaçınılmaz olarak yaratmıştır. Bu bakımdan Anadolu’nun halklarının yaşadığı bu deneyimler, bu münferit tecrübeleri ideolojik/bütünsel bir anlatıya dönüşmüştür ve bu anlatının da adı milliyetçiliktir. Tabii bu milliyetçilik Anadolu’nun gayr-ı müslim anasının “ötekiliğine” karşı oluşturulmuştur. Bu ötekiliğe karşı yaratılan “biz” tanımının muğlaklığı saf bir etnisizm yerine müslüman bizliği de kapsayan bir aidiyet merkezinde oluşmuştur. Bu süreçte şiddet başlıca kurucu unsurlardan biri olmuştur.

Kemalizm’in merkezi söylem, aynı zamanda Atatürk’ün Nutuk’u boyunca kendi kafasında var olduğunu iddia ettiği “milli sır” çerçevesinde bir çağdaşlık-gericilik karşıtlığını da desteklemiştir. “Modernleştirici askeri-bürokrat elit” savaşın öncülüğünü yaparken, gerici-şeriatçı-feodal güçler saltanata ve hilafete sadık bir şekilde bu “milliyetçilere” direnmişlerdir. Bu ilginç kavramsallaştırma, milliyetçilik

⁴⁰ Bakınız Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni*, Emre Yayınları, 1993.

⁴¹ Mesela ateşli bir Türk milliyetçisi olduğu dönemde bile bir “Osmanlı” veya “Osmanlı” olmakla paralel olarak “İstanbullu” olan Fuad Köprülü Ankara ile uzlaşamayacaktır (Köprülü’nün aile kökeni ve benzer bir argümantasyon için bakınız Karpat, Kemal, *The Turkist Thinkers: Ziya Gökalp, Yusuf Akçura and Fuat Köprülü, The Politicization of Islam* içinde, Oxford University Press, 2001s. 396).

⁴² Söz-eylem (speech-act) konuşarak bir eylemde bulunmaktadır. Bir başbakan bir ülkeye “savaş ilan ettiğinde”, bir arkadaş diğerine “küstüğünde” sözlerle eylemde bulunmaktadır. Bu sözler sadece bir durumun, eylemin ifade edilişi, dile gelişi değil eylemin kendisidir. Konuşma eylemi bu durumda pasif bir signified (gösterilen) değil bir signifier’dir (gösteren). Bu kuram için bakınız Austin, John, *How to do Things with Words*, Harvard University Press, 1975

ile batıcılığı birbiri içinde ertitmekte, birbirlerine bağlı ve bağımlı kılmaktadır. Karşıt uca da hilafet, saltanat ve onun “bende”leri koyulduğunda milliyetçi-ilericiler aynı zamanda feodal karanlığın saltanatçılığına karşı demokratik-cumhuriyetçiliği temsil etme misyonuna sahip olmaktadır⁴³. Bunun ilk ve en klasik anlatısını Halide Edip Adıvar’ın Milli Mücadele sırasında Ankara’ya karşı “iç isyan” patlak verdiği dönemde Bolu’da geçen, milliyetçi-yurtsever, gerici-hain ikiliğinin roman karakterlerinde berrak bir şekilde somutlaştığı “Vurun Kahpeye” romanında bulabiliriz⁴⁴. Oysa ki Milli Mücadele’yi destekleyen geniş tabanlı otantik yerel güçlerin bu tür bir çelişkinin dışında kalmış ve zaten vatanı kurtarmak dışında bir öncelik söz konusu olamamıştır. Her ne kadar biraz ileride vurgulanacağı gibi, kendiliğinden bir süreç olarak temsiliyet fikrinin de Milli Mücadele sırasında kullanıldığını göreceğiz ama bu demokratik söylem bir tür ilerici-gerici retorikinin ötesinde, bu bakış açısını ışın içinden çıkamayacağı tezatlarla sürükler şekilde gelişecektir.

Yerel anlatıları besleyen edebilik İslami-Osmanlı geleneğinden beslenmekte, Milli Mücadele’yi gavura karşı bu bağlamda verilen bir mücadele olarak sunmaktadır. Kuşkusuz burada bir ilerici-gerici ikiliği kurgulamak imkansızdır. Aynı şekilde Milli Mücadele boyunca zaten Türk ifadesi kullanılmamakta, “islamlar” tabiri Milli Mücadele’yi sürdüren kitle için kullanılmaktadır. Milli Mücadele sırasında Mustafa Kemal’in “Türk-Kürt-Çerkes-Arnavut yoktur, hepimiz İslamız” diye konuşması kuşkusuz Milli Mücadele’deki dengelerin kollanmaya çalışıldığını ifade eder, bir yandan da İttihatçılığın Türkçülüğünün özellikle, 1923’te sonra hızla expose edileceği gibi Türklüğün ve Milli Mücadele’nin Türklükle özdeşleştirildiğini ortaya koyar. Mustafa Kemal’in böyle bir cümleyi kullanması manidardır çünkü bir çok kişi Türkler sözünü tercih etmekte, ama islamlar sözü de zaten hiçbir şekilde Arapları içermemektedir. Bu ibare aslında Türkler ve artı bir millet tanımıdır. Daha çok Türk unsurunun kabul edilmiş ağırlık taşıdığı Anadolu müslüman konglomerasını tanımlamaktadır ve kendi içinde bir gerginliği içermektedir. Kuşkusuz Mustafa Kemal, hep kafasında bu mücadeleyi bir Türk milli mücadelesi olarak kurmuştu.

⁴³ “Resmi” çalışmalar hemen hemen istisnasız bu tür bir ikiliği ortaya sererler. Bunlar içinde en dikkate değerleri için Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınevi, cilt I, 1976, cilt II, 1983. Doğu Ergil de Milli Mücadele’nin “sosyal tarih”ini yazmaya çalışırken büyük ölçüde Sina Akşin’i takip edecek, onun formatını benimseyecektir (Ergil, Doğu, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Turhan Kitabevi, 1981) Sina Akşin Ankara hareketine demokratik-ulusalcı demekte, bu hareketin ulusalcı olduğu kadar demokratik tarafına da vurgu yapmakta ve Ankara’nın (ve daha önce Mustafa Kemal liderliğindeki hareketin) taleplerinin ulusalcı olduğu kadar demokratik de olduğunu iddia etmektedir. Böylece Anadolu hareketini, tarihin ileriye dönük yüzü, ilerici olarak, gerici değerleri ve düşünceyi temsil eden İstanbul’a göre her bakımdan ayırmaktadır. “Hiyanet içindeki İstanbul”un ise bu bakımdan ulusalcı-karşıtı olması doğaldır. Zira İstanbul saltanatçı ve imparatorlukçu bir inanca sahiptir. Saltanatçı zihniyet ise ne ulus-devleti, ne de kendi kensini temsil eden ulusu kavrayabilecek durumda değildir. Anadolu hareketi ise ulusalcı olduğu için kaçınılmaz olarak demokratiktir de. Oysa, Milli Mücadele’deki temsili yön, bilinçli bir “demokratik” veya “cumhuriyetçi” tercihten kaynaklanmaktadır. O dönemin Türkiye’sinde bir kitle hareketi için demokratik-temsili bir yapı mecburidir. Bu tür bir toplumsal güce dayalı meşruiyete dayanmadan sadece ordu gücüyle Anadolu hareketinin direnebilmesi mümkün değildir.

⁴⁴ Adıvar, Halide Edip, *Vurun Kahpeye*, Remzi Kitabevi, 1995

Bu Türklük bilinç ve nosyonu, ona destek veren üst düzey komutanların ve bürokratlara da teşmil edilebilir. Mili mücadele meclisinde bazen etnisist içeriği galiz bir şekilde Türkler tabiri kullanıldığında yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Ancak Milli Mücadele’yi bir merkez ve ordu projesi olarak görmezsek Milli Mücadele’nin bir “islamlar” mücadelesi olarak görmek mümkün olabilir ki, bu belirsiz “islamlar” fikrinin bir ümmet fikriyle uzaktan yakından ilgisi olmayan, temel birleştirici noktası gavura karşı müslüman olmak olan duygudaş kitlenin ifadesidir. Zaten “millet” tabiri her ikisini de kapsıyordu⁴⁵. Yani bir çeşit milliyetçiliktir, ama kısmen Fransız milliyetçiliğini hatırlatan bir şekilde etnik bir kimliğe dayanmayan bir milliyetçiliktir ki Kemalizm de zaten büyük ölçüde Türk derken de aslında “islamlar” tanımını çerçevesinde Türkleri anlayacaktır. Kemalizm’in sonradan ortaya çıkacak etnisit boyutuyla Kemalizm’i doğuran dönemdeki yine Türklüğü kayıran, daha doğrusu Anadolu islamlığının akması gereken mecra olarak Türklüğü ayrıştıran etnisist bir boyut da taşımakla beraber temelde bu söylemini henüz daha sertleştirememiştir. Yunanistan’dan mübadelede Arnavutlar’ı ve müslüman Rumları alan, Karamanlıları Yunanistan’a gönderen cumhuriyetin Türklüğü müslümanlık çerçevesinde anladığı söylenebilir. İşte bu “islamlar”dır ki, Milli Mücadele’nin destanını yazacaktır ve Nazım Hikmet’in olağanüstü dizelerinde ebedileşecektir⁴⁶. Ancak bir yanılmalara düşmemeli; zira müslümanları alma, hıristiyanları ise gönderme politikası belirli bir müslüman kimlik algısından değil; hıristiyan ve müslüman olmanın bir “güvenilirlik litmus testi” kategorisi olmasındandır⁴⁷. Müslümanın güvenilirliği sağlanabilirken, hıristiyanı kategorik olarak güvenilmez demektir. Türk milliyetçiliğinin “Fransız boyutu” bu noktada sona ermektedir.

Tabii ki yerel direniş odaklarının varlığı meselesi doğrudan Milli Mücadeleyi yerelleştirmez. Zaten bu çalışmada da öyle bir iddia yoktur. Tam aksine, Milli Mücadele belki de düşünülen çok daha merkezi projedir; şöyle ki eğer Milli Mücadele’nin Nutuk anlatısını bir tarafa koyarsak ve sadece Mustafa Kemal’in 9. ordu müfettişliğine tayini değil, en önemli ve kritik atama olan Kazım Karabekir’in eski 9. ordudan askeri gücü aynı kalarak kolordu haline getirilmiş 15. kolordu komutanlığına tayini ve diğer küçük çaplı tayinlerin Harbiye Nezaretinde, İttihatçılara düşman bir sultan ve kabinenin ağır baskısı altında nasıl kotarıldığı sorusunun müphem yanıtında bir koordinasyon ve stratejik plan bulabilirsek, bunun çok daha merkezi bir proje olduğu düşüncesine ikna olmak gerekir⁴⁸.

⁴⁵ Milli Mücadele sırasındaki muğlak ve farklı “biz” tanımları için Yıldız, Ahmet, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, İletişim Yayınları, 2001, s. 96-107

⁴⁶ Hikmet, Nazım, *Kuva-i Milliye Destanı*, Adam Yayınevi, 1996, Nazım Hikmet’in Kuva-i Milliye Destanı’nın, yukarıda eleştirilmiş merkez ve yerel anlatıların aksine, Anadolu’nun sesini, aracı ve kurgu olmadan safi bir şekilde yansıtmıştır. Bu bakımdan Kuva-i Milliye Destanı Türk edebiyatında farklı bir yere oturur ve hala üzerine çıkılamamıştır.

⁴⁷ İlginçtir ki Türk-Yunan mübadelesinde Türk tarafı Çukurova’da yerleşik hıristiyan Arapları da mübadeleye dahil etmek isteyecek, onların da ortodoks olmalarının onların da mübadeleye tabi tutulmalarını gerektireceğini söyleyecek ama Yunan tarafı bu argümanı kabul etmeyecektir. (Yıldız, Ahmet, *a.g.e.*, s. 133-4)

⁴⁸ Nadir Paşa ile İzmir valisi.....İzmir’i Yunanlılara hadisesiz teslim etmeğe yardım eylemişlerdi. Bu halde bir an önce, daha gerideki ve diğer yerlerdeki mntıklar için aynı hatayı işlememek,

Ordu ve “Milli İrade”: Bir Kelimenin İçini Doldurmak

Yerel direniş odakları ne kadar etkin olurlarsa olsun acaba ordu destekli bir merkezin mevcudiyeti sonuç alabilmek için şart mıydı ? Ordudan da öte, Anadolu’da sivil bürokrasinin Ankara hükümetinin yanında yer alması olmadan tek başına yerel tepki kendi başına bir güç olarak değerlendirilebilir mi ? Öte yandan I Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan Yunanistan dışındaki (İngiltere dahil) tüm güçlerin isteksizliği sonucu Milli Mücadele basit bir şekilde sonuç verebilir miydi? Bu ikinci soruya olumsuz cevap vermek mümkün gözüküyor. Tüm zayıflığına rağmen Yunanistan 1920 ağustosunda çok hızlı bir yürüyüşle Polatlı’ya kadar ilerleyebilmiş ve Kuva-ı Milliye çökmüştür. Demek ki bir “merkez” gereklidir. Ama bu oluşan “merkez” ne kadar yerel inisiyatiflerin güçlerini birleştirmesiyle olmuştur, ne kadar “merkez”i temsil edenlerin dışarıdan müdahalesi sonucu ortaya çıkmıştır ? Erzurum Kongresi, özellikle Erzurum’un inisiyatifiyle başta Trabzon olmak üzere yerel odakları birleştirme çabasıdır. Batı’da da 15 Mayıs’taki İzmir’in işgali ve sonraki beş günde Aydın ve Manisa’ya girmiş Yunanlılar karşı Haziran ayında Kuzeypatı Ege’deki Kuva-ı Milliye’lerin I Balıkesir Kongresi’nde toplanması, gereklilik karşısında bu tür bir güç birleştirme eğilimin olduğunu ortaya koyar.

Burada asıl önemli ve dağınık güçleri birleştirici hareket son Osmanlı Meclis-i Mebusan’ının toplanabilmiş olmasıdır. Zaten dönemini doldurmuş ama I Dünya Savaşı şartlarında yeni bir seçimin yapılmasının imkansızlığını nedeniyle görevini sürdüren, zaten de triumvira diktatörlüğü altında pek bir fonksiyon da görmeyen meclis Vahdettin tarafından lağvedilmiş, ama “seçimi yapabilecek şartları”nın mümkün olamaması nedeniyle sürekli ertelenen seçimler bir türlü yapılmamıştı. İngilizler’in desteğiyle gücü 1908 öncesi gibi kendi tahtında toplayabileceği uman, ama sadece İstanbul’da hala güçlü İttihatçılar nedeniyle değil, kendisiyle İttihatçılık-karşıtlığı temelinde kısmı bir işbirliği içinde olan İtilafçıların da şiddetli tepkisi nedeniyle bunun da çok mümkün olamadığı kavramış olması gereken Vahdettin’in bu seçimleri daha da ertelemesi mümkün değildi. Tabii ki Vahdettin’i kendisiyle iş yapılabilir bulan İngilizler, kendilerine sorun yaratabilecek bir meclisi istemiyorlardı. Ama meclisin toplanması için baskı bu süreci aslında kaçınılmaz kılıyordu. Seçimlerin yapılması Mustafa Kemal’in Sivas’ta ancak kısmen başarabildiği şeyi neticelendirmiştir. Artık bir “milli iradede” söz edilebilirdi. Meclisin İngilizler tarafından ve Vahdettin’in memnuniyetiyle dağıtılması burada fazla bir şeyi değiştirmiyordu. Maddi olarak dağıtılan “milli irade” manevi olarak artık kendini kurmuştu. Milli irade demek bir “milli merkez” demekti ve o ortaya çıkmıştı. Tek başına ordu komutanlarının “teslimiyetçi İstanbul”a karşı olmasının sonuç alıcı imkanları sınırlıydı, ama hizmetini “teslimiyetçi İstanbul” yerine gücünü hakiki bir milli iradeye sunacak ordu güç unsuruydu. Ordu güç temerküzü demekti ancak tek başına ordunun güç kullanabilmesi mümkün değildi. O zaman kimdir bu “milli irade” ? Ancak az bir kısmı son Meclis-i Mebusan’dan gelen mebus-

Liberal Düşünce

larla kurulan, geri kalanı kısa zamanda müntehib-i sanilerin değil, “en yüksek mülki amirin gözetiminde Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin seçeceği”, hatta bazen doğrudan atanacağı mebusların mümkün olan ilk zamanda Ankara’ya gelebilmesiyle toplanan ilk meclisin Türk-Osmanlı parlamenter tarihinin en “sivil meclis”i olduğu söylenegelir⁴⁹. Bu kaçınılmaz bir neticedir. Zira, buraya gelebilen mebuslar, temsil ettikleri sancaklardan gelmediler ve oranın Müdafa-i Milliye’lerin uygun gördüğü kişilerdir, yani “dışarıdan/merkezden müdahale” imkanları konjonktürel olarak çok sınırlı olmuştur. Tabii ki, her iki mecliste de Heyet-i Temsiliye’nin uygun görme süreci vardır: İtilafçılar ve diğer şüpheli görülen eğilimler dışlanabilmiş, mümkün olduğunca “istenen” bir meclis ortaya çıkmıştır. Öyle ki, son Meclis-i Mebusan için aslında hiç de öyle olmadığı halde İngilizler bir İttihatçı meclisi yaftasını yapıştırmıştır. Ancak dağıtılmış son Osmanlı Meclis-i Mebusan’ının bundan daha “sivil” olduğu söylenmelidir. İlk meclis, Müdafaa-i Hukuk ve artık bir merkez gibi hareket etme kabiliyetine ulaşmış Ankara’nın tercihleriyle ortaya çıkmış ve yerel odaklar kısmen dışlanmıştı. Bu sayede Ankara merkezli milli harekete tam sadakatinden şüphe edilenlerin elimine edilmesi sağlanmıştı. Yerel aktiflik, merkeze transfer edilirken merkez kendi tashihini yapmıştır. Ancak yine hatırlanmalıdır ki; merkez adına konuşanlar da aslında taşralılardan başkaları değillerdir. Ege Bölgesi’nde ilk kurşun Ayvalık sırtlarında Ali Çetinkaya’nın 192. Piyada alayı tarafından atılmış, Yunan ilerleyişi kısa zamanda bir tepkiyle karşılaşmıştır. Kuva-i milliyeler kimlerden oluşmaktaydı? Büyük ölçüde eşrafın ağırlığı göze çarpmaktadır. Ancak yerel mülki erkanın da eşrafi örgütlemeye aktif katkısı olmuştur.

Bülent Tanör, Milli Mücadele’nin ne kadar tepeden ihsan edildiği, ne kadar halkın kendi mücadelesiyle kazandığı sorusuna cevap aradığı kitabına “Türkiye’de Kongre İktidarları” ismini vermiştir⁵⁰. Yenilgi sonrası ilk işgallerin başlamasıyla hızlı bir şekilde Anadolu’nun çok farklı noktalarında türeyen, öncelikli çok farklı isimlerle, daha sonra bir birliklilik, dayanışma ifadesi olarak yerel Müdafaa-i Hukukların doğum, gelişim ve sönüş evrelerini tartışıyor. Tanör’ün “hukukileştirme” adını verdiği süreçte⁵¹ uluslararası hukuk dili ve hakkaniyet-adalet çerçevesinde savunular yapılmıştır.

işbaşına cesur, fedakar, mes’uliyetten korkmaz komutanlar yollamak gerekti. İstanbuldaki Genel Kurmay, bunu gizli kapaklı yapabilirdi. Ve yapmağa da teşebbüs etti. (Apak, Rahmi, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990, s. 16) Bekir Sami Bey talimatsız gittiği 56. tümen ve 17. kolordu komutan vekilliğine “vatan neyi emrediyorsa onu” yapmaya gidiyor (s. 17) Damat Frerit Paşanın başkanlığı altında bulunan hükümete Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşa, ve Harbiye Nazırı ise Şevket Turgut Paşa idi. Memleketin, yakın bir zamanda çok fena bir şekilde sokulmak istenildiğine ve memlekete karşı İngilizler ve padişah tarafından esaslı bir suikast tertip edildiğine vakıf lan bu zatlar, en ziyade güvenilecek unsurları iş başına getirdiler. Böylece; Kazım Karabekir Paşa merkezi Erzurum’da bulunan 15 inci kolordu komutanlığına, Albay Refet Sivas’ta 3 üncü kolordu K. na, Albay Cafer Tayyar Edirne’deki 1 inci kolordu K. na, Albay Galatalı Şevket Çanakkale müşahken mevki K. na, Albay Bekir Sami Bursadaki 56 ncı tümen komutanlığına Albay Kazım Özalp Balıkesir’deki 61 inci tümen komutanlığına. (s. 42)

⁴⁹ Demirel, Ahmet, *Birinci Mecliste Muhalefet*, İletişim Yayınları, 1994, aynı zamanda meclis-teki ateşli tartışmalar için bakınız Akın, Rıdvan, TBMM Devleti, İletişim Yayınları, 2001.

⁵⁰ Tanör, Bülent, *Türkiye’de Kongre İktidarları* (1918-1920), Yapı Kredi Yayınları, 1998

⁵¹ a.g.e., s. 234

Nitekim son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın da kabul edilen Misak-ı Milli'de aynı tema vardır. Misak-ı Milli, Mondros Mütarekesi sonrası Osmanlı kalan yerlerin tamamen Türk/müslüman çoğunluk ihtiva ettiği örtük varsayımıyla buraları meşru Osmanlı toprağı görülürken, tartışmalı olan Elviya-i Selase'de de plebisit öneriliyordu. Arap bölgelerinde de plebisit önerirken, buradaki neticenin olumlu çıkma ihtimali çok sınırlıdır ve bu durum dönemim mebusanınca farkedilmektedir. Ancak Misak-ı Milli bundan öteye giderek, Balkan Savaşları'nda kaybedilmiş ama nüfusu çok yüksek oranda Türk/müslüman olan Batı Trakya'da da plebisit öngörmektedir. Wilson prensipleri bir bakıma Misak-ı Milli'de stratejik bir silah olarak geniş bir şekilde yorumlanmıştır⁵².

Bülent Tanör aynı zamanda kongre iktidarları döneminde bir de "sivilleşme"den bahsetmektedir. Zira kongreler hemen hemen tamamen yerel inisiyatiflerle kurulmuşlardır ve bir nevi yerel seçkinlerin kendilerini demokratik olarak ifade etmesini getirmiştir ve bu sayede Ankara'daki ilk meclisin temelini teşkil edecektir Bunların ötesinde, "demokratiklik" vurgulanan bir öge olmuştur. Erzurum Kongresi'nde de benzer bir temsiliyet çabası söz konusudur. Erzurum'un ardından Sivas Kongresi, bir meclis veya meclis benzeri olma iddiasında olmamıştır. Aksine bu tür eleştirilere karşı çıkmıştır ancak yerel oluşumlar, ortak dava içinde bir araya gelirken kaçınılmaz olarak temsiliyet önemli bir etken olmuştur. Bunda, bir de demokratik süreçlerin bir numaralı düşmanları olan iktidar politikaların söz konusu olmaması, bu kongrelerin bir nevi mahrumlar koalisyonu olması da demokratik yapılanmayı tahrip etmeyen bir faktör olmuştur. İttihat ve Terakki'nin diktatörlüğü de demokratik söylemi daha geçerli kılmak konusunda bir neden olmuş olabilir. Ankara'da bir meclisin toplanması, hem yerel inisiyatiflerin önemini azaltmış, hemde merkezleşmenin çok daha efektif kılınabilmesi gerekliliğiyle yerel liğin törpülenmesi sonucunu doğurmuştur. Ancak dikkati çeken bu törpülenmenin 1923'te çok sert bir viraj alması ve 1923'teki seçimlerin tam bir atama meclisi meydana getirmesidir. 1927'te ise 1923 meclisindeki az çok farklı ses de tasfiye edilerek tek parti rejiminin içinde hiç bir farklı sesi barındırmayan meclisi haline gelecektir⁵³. Belki, bu kongrelerin ilginç ortaya çıkışları, onların yine Mustafa Kemal'in adeta kişisel karizması sayesinde ve tüm yabancı güçlerin kovulmasıyla birlikte kendi meşruiyetini tam olarak kurmasıyla aniden çökmesi nedeniyle dikkati çekmemiş, unutulmuş, adeta yok sayılmıştır. Resmi anlatı Erzurum-Sivas Kongreleriyle başlarken, ondan daha önce ve daha organize çıkan Batı Anadolu direnişini ihmal etmiştir. Ege direnişinin ulusal kurtuluşu değil bölgesel kurtuluşu amaçladığı şeklinde anakronik ve anlamsız bir eleştiri yapılır ve tekrarlanır olmuştur. Daha önemlisi, Müdafaa-i Hukuk tabiri tıpkı Kuva-i Milliye tabiri gibi o zamanki anlamından soyutlanmış ve aslında hakiki anlamının tam tersi bir şekilde merkezin sesi, borazanymış gibi bir anlam kazanmıştır. Oysa ki, merkez gücünü Kuva-i Millileri tasfiye ederek, Müdafaa-

⁵² Misak-ı Milli hakkında çok başarılı bir çalışma ve analiz için Budak, Mustafa, *İdealden Gerçeğe: Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*, Küre Yayınları, 2002, s. 138-185

⁵³ Bu süreç hakkında Göldaş, İsmail, *Takrir-i Sükun Görüşmeleri*, Belge Yayınları, 1997, Çakan, Işıl, *Türk Parlamento Tarihinde İkinci Meclis*, Çağdaş Yayınları, 1999.

i Hukukları ise ilga ettirerek ve onları yukarıdan aşağı kurulmuş bir CHF il/ilçe teşkilatına indirerek kurmuştur⁵⁴. Kongreler, yerel Müdafaa-i Hukuklar 1923'te yok olmuşlardır⁵⁵. Takrir-i Sükun ve Terakkiperver Cumhuriyetçi Fırka olayları'yla birlikte tek parti kurulurken, Anglo-Saxon modernleşme okuluyla Kemalist anlatı beraber bu ara dönemi yok saymıştır veya daha sonraki merkezi kontrol döneminin gerekli ön safhası olarak, iki dönem arasında kaçınılmaz bir süreklilik ilişkisi varmış gibi tefsir etmiştir. 1923'te kurulduğu halde ilk kongresini 1927'de yapan Cumhuriyet Halk Fırkası bunu II. Kongresi ilan etmiş, ilk CHF kongresinin ise Sivas Kongresi olduğunu ilan etmiştir⁵⁶. Böylece kendini doğrudan "kurucu olay" gördüğü Sivas Kongresi'ne dayandırmakta, Sivas'tan 1927'ye çizgisel bir süreklilik kurmaktadır. Ancak kuşkusuz başta kritik 1923 seçimi olmak üzere ikisi arasında dönüştürücü bir süreç yaşanmıştır.

Yeniden İttihatçılar

Kongre dönemi, aynı zamanda tam olarak açıklanamayan "İttihatçı faktörü"nü de daha anlaşılır kılar. İttihat ve Terakki'yi de, Kemalizm'i de pür olarak "merkez projeleri" olarak görmek yanlıştır. İttihat ve Terakki de, Kemalizm de otoriterleşmeleriyle beraber yukarıdan aşağıya yapılanmışlardır, ama bu her ikisinin de hatta merkez tarafından ele geçirildikten bile sonra ciddi ve güçlü bir "yerel tabanı"nın olduğunu unutmamalıdır⁵⁷. CHP, çok sonra bile sadece seçkin bürokrat partisi olmanın dışında Anadolu'da da kuşaklara dayalı bir geleneksel destek tabanını kendine bulacaktır. Yoksa 1950'de aldığı yüzde otuz beş oyun yüksekliğini açıklamak mümkün olmaz. Bir demokraside açıktır ki sadece seçkin-bürokrat partisi varolamaz, ya da ancak çok düşük miktarda oy alır. Bu tür indirgemeci bir yorum siyaset biliminin en basit ve temel partiler teorileriyle çatışır. İttihatçılığın, "dinsiz ve gavur olmayan", ama İttihatçılığın gayr-ı müslim karşıtlığını aynen benimseyen ve devralan bir kitle tabanından söz etmemiz mümkündür. Bu kitle, gayr-ı müslimlerle ekonomik ve siyasi mücadele için modernleşmeye karşı değildir, hatta onun destekleyicisidir.

⁵⁴ Samet Ağaoğlu 1944 yılında mevcut CHP rejimine karşı bir eser olarak "Kuvayı Milliye Ruhu" isimli bir eser yayınlarken ilk meclisin ne kadar demokratik olduğunu, tüm kararların tartışılarak alındığını "hatırlatmış" ve bu ruhu 1940'ların ruhsuzluğuna ve o dönemin pasifize meclisine karşı bir tezat olarak sembolleştirmek istemiştir. Nitekim bu kitaptan dolayı Samet Ağaoğlu "Halk Partisi idarecileri"ni kızdırmıştır. (Ağaoğlu, Samet, *Siyasi Günlük*, İletişim Yayınları, editör Cemil Koçak, 1992, s. 29) Eserine verdiği Kuvayı Milliye ismi de ironik ve açıklayıcıdır. (Ağaoğlu, Samet, *Kuvayı Milliye Ruhu*, Kaynak Yayınları, 1999)

⁵⁵ Trabzon Müdafaa-i Hukuk cemiyetinden gelen ve İnönü zamanında başbakanlık yardımcılığına kadar yükselen Faik Ahmet Barutçu "Ulusal Savaşın zaferle sonuçlanması üzerine....Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin tüzüğündeki açık yargıya karşı olarak zaferden sonra toplanıp, Cemiyet'in yeni yönünü belirlemesi gereken kongre yerine, Mustafa Kemal Paşa'nın bir buyruğuyla Cemiyet'in Halk Fırkası'na dönüştürülmesiyle bütünüyle kişisel bir yönetime doğru yol alan bir dönem..." diye yazmaktadır. Barutçu, Faik Ahmet, *Siyasi Anılar*, Milliyet Yayınları, 1977, s. 308. Tuncay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimini'nin Kurulması*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 183

⁵⁶ Burada kullanılan "merkez" tanımının aslında kendisinin bir problematik teşkil ettiğine değinilmişti.

⁵⁷ Hasan Tahsin'in bu "sıradışı" biyografisi için, Taçalan, Nurdoğan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Milliyet Yayınları, 1970, s. 124-142

Herhangi paradigmatik bir İttihatçı şahsiyet bulmak mümkün değildir. Unutulmamalıdır ki; Enver kadar Cavit de İttihatçıdır. Cavit Bey, devletçiliğe karşı liberal iktisadi savunurken, bunu Türk milli ekonomisinin bu şekilde güçleneceğini için savunmaktadır. Cavit Bey'in liberalizmi de diğer İttihatçı hizipleri kadar milliyetçidir. Aynı şekilde Cavit Bey, 1914'te İngiliz-Fransız eksenini yerine Almanya tarafında savaşa irilmesini protesto edip İsviçre'ye çekildiğinde, düşüncesi Osmanlılık ve Türklük için bunun daha stratejik bir tercih olduğudur. Demokrat Parti'nin 1946'daki lideri, 1930'ların İsmet İnönü'nün devletçiliğine karşı liberal iktisadi savunan Celal Bayar da siyasi kariyerine İzmir İttihat ve Terakki'nin katibi-i umumisi olarak başlamış, örgütçülüğüyle hem önce İttihat ve Terakki'ye, sonra direniş sırasında Milli Mücadele'ye Galip Hoca olarak katkılar sağlamış, komitacı geleneğine sadakatini hiç kesmemiş, ölümünden kısa bir süre önce; silah, Kuran ve bayrak üzerine yapılan ve bir daha geri alınamayan İttihatçı rejimine atfen "İttihatçı olan İttihatçı ölü" demiştir. Celal Bayar da, benzer şekilde milli iktisadi liberal siyasalarla güçlendirilecek şekilde anlamıştır, ekonomik liberalizmi milli dava için kendi tercihi olarak görmüştür. Yakın tarihimizin çok ilginç bir şahsiyeti olan, Osman Nevres doğma ama Hasan Tahsin takma adıyla ünlenen ismi, Selanik'li bir İttihatçı olarak başladığı kariyerine, Fransa'da Belçikalı sosyalist lider Vandervelde'yi de dinlemiş ve sosyalizmden sadece etkilenmemiş, kendini işgal İzmir'i yazlarında defaatle sosyalist olarak tanımlamış, bir Teşkilat-ı Mahsusa ajanı olarak suikast için Romanya'ya gönderilmiş, İngiliz Dışişleri'nden Buxton kardeşlere düzenlediği başarısız suikastten sonra tutuklanarak Bükreş'te cezaevine konmuş ama Romanya'nın 1916'da İttifak Kuvvetleri tarafından işgali sonrası serbest kalmakla beraber bu sefer İttihatçı karşıtı olan, zaten çok yakın olduğu Cavit Bey'in yanına İsviçre'ye giden ve Mütareke sonrası Prens Sabahatin'in adem-i merkezîyetçi görüşlerine yakın Sulh ve Selamet Fırkası'na dahil olan ve bu partinin organı olarak çalışan Hukuk-u Beşer gazetesini kuran ve İzmir'de Yunanlılara ilk kurşunu atar ve Yunan karşı ateşi neticesinde can verir⁵⁸. Hasan Tahsin adeta dönemin tüm İttihatçı eğilimlerini içinde barındırır, Teşkilat-ı Mahsusa ajanlığından adem-i merkezîyetçiliğe kadar çeşitli görüşlerle ilgilenir, hatta bunlara sosyalistliğini de ekler. Hasan Tahsin, "adalet-i içtimaiyye ve muvazene-i iktisadiye esasını terviç edenlerdeniz. Yani kelimenin bütün manasıyla sosyalistiz."⁵⁹ Kendini Batı Avrupa geleneğinde sosyalist olarak gören Hasan Tahsin Bolşevikliğe şiddetle karşıdır; "daha ne olduğu belli olmayan ve cidden buhar halinde bulunan bir fikrin nezdimizde ruy-u kabul görmeyeceği müstağni-i izahıdır." Hasan Tahsin, Van Der Velde'ye dayanarak sosyalizmle milliyetçiliğin birbirleriyle çelişmediğini de kaydetmektedir; "...Belçika meşahir-i siyasuyunundan ve beynelmilel Sosyalist Cemiyet Reisi muhterem Van Der Velde'nin milliyet esasını sosyalizmin reddetmediğini, binaenaleyh namuslu sosyalistlerin evvela milliyetperver olmaları zaruretini büyük bir belagat ve kuvvetle söylediğini hatırlıyorum⁶⁰." İlla katı devletçi

⁵⁸ a.g.e., s.

⁵⁹ a.g.e., s. 140

⁶⁰ Jones, Gareth Stedman, *Languages of Class*, Cambridge University Press, 1983

olamayan, daha çok modern Avrupa cereyanlarını Türklüğe, güçlü bir milliyetçilik içinde adapte etme olarak tanımlayabileceğimiz anlayış, yerel eşrafın anlayışlarıyla paralellik arz etmektedir. Bu manada yerel Müdafai Hukuklar İttihatçısıdır ve merkezi İttihatçı desteği bu oluşumların altyapısını oluşturmuştur. Milli Mücadele liderleri ve Mustafa Kemal de İttihatçısıdır, karşı oldukları ise İttihat Terakki'nin sol-radikal hizbidir.

Ancak burada iki nokta vurgulanmalıdır. Birincisi birileri belli bir sınıf adına konuşuyor, onları temsil ediyor diye bu gerçekten böyle oluyor demek değildir. Bir sınıf adına konuşmak aslında “politik” bir eylemdir ve sosyal kontekste stratejik mevzilenmeye yönelik bir diskur yaratımıdır⁶¹. Yani özellikle liberal ve liberal olması hasebiyle “milli iktisat”ın yaratımından bağımsız olarak oluşan/oluşmakta olan “milli burjuvazi”ye daha güven besleyen Yusuf Akçura'nın yazılarında görülen milli burjuvazi-merkezi Osmanlı devleti koalisyonu aslında Osmanlı merkezinin hayal ettiği ve bu hayalini bunu zikrederek gerek kendilerine yönelik, gerek dışarı (mesela gayr-ı müslim “burjuvazi”ye) karşı bir “gerçeklik etkisi” yaratmayı hedeflemiş olabilir. İkinci nokta ise bu ilişkinin nasıl olacağıyla ilgilidir. İttihatçı milli iktisatçı bir “milli burjuvazi”yi ex nihilo yaratacak mıdır? Yoksa olan ama “gayr-ı müslimler yüzünden” gelişemeyen, engellenen bir in nascendi “milli burjuvazi” var mıdır? Dönemin etkin dergilerine, mesela Türk Yurdu'na⁶², İslam Mecmuası'na bakıldığında bahsedilen “milli burjuvazi” yaratmanın elzem olmasıdır. Kast edilen aslında kendi kendine savaş verebilecek bir burjuvazinin olmadığıdır. Ancak burada yine bir merkez diskuru görmemek imkansızdır. Devlet bir milli burjuvazi olmadığını ve bu sebeple kendisinin, daha doğrusu “devlet adına konuşan genç entellektüeller” müdahil olarak bu “yaratma” işini ele alacağını söylemektedir. Burada ikili, iki düzeyli bir “gerçeklik kaydırması” vardır. Öncelikli böyle bir milli burjuvazinin olmadığı söylenmekte, ikincisi bu işe devletin koşulacağı söylenmektedir. Ancak devletin adına konuşanlar devleti değil, bir fikriyatı temsil eden “genç aydınlar”dan ibarettir. Başta dönemin temel milli iktisatçı yayın organı İktisadiyat Mecmuası'ndaki yazılar bir gerçekliği kısmen veya büyük ölçüde resmetmekte midir⁶³? İlginç olan buradaki ikili kaydırma sonucu aslında konuşanlar ne burjuvazi, ne de devlettir ve “kendi gerçekliklerini” satmaktadırlar. Bu “genç aydınlar” iki varsayımları kategoriden de (milli burjuvazi ve devlet) ayrı bir gruptur ve devlete yamanmaya çalışmaktadırlar. Bizim varsayımımızın doğru olması için aslında burada bir taktiksel manipülasyon

⁶¹ Türk Yurdu'nun tüm sayılarının tıpkıbasımı, Tutubay Yayınları tarafından yapılmıştır, 1999, 15 cilt

⁶² İktisadiyyat Mecmuası için bakınız Toprak, Zafer, *Türkiye'de “Milli İktisat”*, Yurt Yayınları, 1982, s. 25-30

⁶³ Çok benzer bir diskuru Tek Parti döneminde Kemalistler de kullanacaktır. Hatta buradan karmaşık bir şekilde Marksizan sol Türk Devrimi'ni bir “burjuva devrimi” olarak tanımlayacak ve kendini ya buna göre onun devamı sayacak, ya da kendini ondan ayıştıracaktır. Bu konuda çok ilginç ve ayrıkçı bir çalışma için Eliçin, Emin Türk, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, Ant Yayınları, 1970 (ikinci baskı Sarmal Yayınları, 1996) Geç Osmanlı'dan itibaren bu konuda bir tarihsel sosyolojik çalışma için bkz., Göçek, Fatma Müge, *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire*, Oxford University Press, 1996

olduğunu düşünmemiz gerekecektir⁶⁴. İttihatçı diskurdan bağımsız olan ama çıkarları onunla çakışan bir eşraf olduğu iddiasını öne sürmekteyiz. Aynı şekilde Selanik'in kaybından sonra İstanbul dışı bu tür bir Türk/müslüman ekonomik mobilizasyon için en uygun zeminin İzmir merkezli Ege havzası olduğu düşünülmektedir.

Ege direnişinin özellikle doğudaki hareketlenmeden uzak olduğu Sina Akşin tarafından vurgulanıyor. Bunu doğudaki gelişen hareketin Mustafa Kemal-Kazım Karabekir öncülüğünde İstanbul'a açıktan başkaldırmış orduyla özdeşleştirilmekten korkmasına ve saltanata yakın gözükererek sonuç almak istemesine bağlıyor. Sina Akşin'den aynen alarak Milli Mücadele'nin sosyal tarihini yazma iddiasına giren Doğu Ergil de tekrarlıyor. Direnişin yerel hareketlenmeler olmaktan çıkıp merkezileşmesi çok daha sonraya ait olan bir süreç olduğu gibi, meclisin teşekkül etmesinden önce bu mümkün değildir. Doğudaki hareketlenme ordu destekli niteliğe bürünmeden önce zaten güçlüydü ve Erzurum Kongresi bunu ilan etmek üzere planlanmıştı. Doğu'daki güçlülük coğrafi bir nedenden kaynaklanıyordu. Doğu İstanbul'a ve Müttefik Güçler ordularına uzaktır ve Kazım Karabekir bu sebeple ordusunu tasfiye etmemeyi bahanelerle geciktirerek tasfiye etmemeyi başarmıştır.

Ege'deki direniş de benzer örgütlenme merhalelerden geçmiş, düşük düzeyli de olsa I Balıkesir Kongresi Ayvalık, Soma, Akhisar ve Balıkesir yörelerinden temsilcilerle Yunan gücüne karşı kısa zamanda tertip edilebilmişti. Çok basit bir şekilde, İstanbul ile doğrudan köprüleri atmak için bir neden yoktu ve bu akıllıca da olmazdı. Buna bir sebep de zaten kendi direnişleri için bu tür bir gereklilik de duymamış olmamalarıdır. Zaten orduya dayanmadıklarından ne bu tür bir meydan okumaya güçleri vardı, ne de gürültünün koptuğu İttihatçı-İtilafçı zıtlaşmasında bir pozisyon alma gereklilikleri vardı. 27 Haziran-12 Temmuzdaki I Balıkesir Kongresi'ni müteakiben II Balıkesir Kongresi 26-31 Temmuzda, Alaşehir Kongresi 16-25 Ağustos'da toplanmıştır⁶⁵. İttihatçılık lafını kullanmak başlı başına bir sorun oluşturmaktadır. Zira üzerinde uzlaşılmış operatif bir İttihatçı tanımından yoksunuz ve daha çok o dönemin tarihselliğinde söz/yazı üretenlerin İttihatçılıktan ne anladıklarını İttihatçılık olarak yeniden paketlenmektedir. İttihatçılık I Dünya Savaşı'nda bir çoğu güç/siyaset odağının gözünde adeta bir küfür halini almıştı ve tam da hem kendini özenle İttihatçılardan ayırıştırma çabasında olan, hem de Kemalist çizginin dışındaki her türlü 1910'larda bastırılmış ve dışlanmış odakların küfür niteliğinde ve olumsuzlanmış, hatta şeytanlaştırılmış İttihatçılık tanımını satın almak durumu söz konusu olmuştur. Aslında İttihatçı yaftası sonradan Talat-

⁶⁴ Ege'deki yerel kongreler için bakınız Tekeli, İlhan- İlkin, Selim, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Türk Tarih Kurumu 1989. Bu kitap Milli Mücadele'ye yeni bir bakış ve yorum denemesidir. Burada Ege'deki direniş sivil ve kendiliğinden olarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Aynı şekilde Milli Mücadele'de resmi anlatı Mustafa Kemal'in güzergahını izlemek kaygısından Doğu'da odaklanmıştır, oysa ki sadece kronolojik olarak değil direnişin boyutları açısından da Batı çok daha öncelikli olmalıdır.

⁶⁵ Zürcher, *Milli Mücadelede...*, s. 92

Enver (ve Mithat Şükrü-Nazım-Bahattin Şakir gibi ikincil liderler) radikalizmini kastedilmek için kullanılır oldu. Oysaki İttihatçılık 1910'ların bir nevi zamanının ruhuydu. Herkes bir şekilde İttihatçıydı, 1908'in geri dönülmezliğini fikri merkezinde yeni bir dünyanın kurulduğu ve bu cangıl kanunlarında milli bir bekaa mücadelesinin verildiği etnisist bir ortak kabul söz konusuydu. Bu manada Mustafa Kemal ve arkadaşların İttihatçı olduğu kolayca söylenebilir. Tabii ki sadece Mustafa Kemal'in değil, aynı zamanda Rauf ve Kazım Karabekir'in de Mustafa Kemal kadar, veya ondan daha fazla Enver-Talat karşıtlığı vardı ve 1910'ların radikalizminin kabusunu şiddetli reddediyorlardı. Zürcher, bu düşmanlığı kişisel temelde görmektedir. Ona göre Atatürk Cemal Paşa hizbinin içindedir ve Talat-Enver hizipleriyle problemi buradan kaynaklanmaktadır⁶⁶. Aynı şekilde Zürcher, Terakkiperver Fırka vak'asını da büyük ölçüde Atatürk'ün Milli Mücadele'nin lider kadrosunu dışlaması sonucu patlak veren benzer bir kişisel mesele olarak görecektir⁶⁷. Bu dönem için bir duygu bütünlüğünden söz edilebilir ve bu geniş anlamıyla "İttihatçılık"tır, Enver-Talat hizbinin lanetlenmiş iktidarından başka ki, zaten I Dünya Savaşı, idaresi ve neticesi bu dönemin iktidarının liderlerinin tüm kredilerini hemen hemen sıfırlamıştır. Kara Kemal'in çabaları da bu itibarı kurtarmaya yetmeyecektir. Ve bu geniş manadaki İttihatçılık tanımını ne kadar "merkez"e sıkıştırabiliriz? İttihatçıların "milli iktisat" programı, bu iktisat politikasını demografik manivelalarla, Rum ve Ermeni tehcir ve kırımlarında hayata geçirmekten de çekinmemiş bir iktidarın belli bir taşra desteğinden söz edebilir miyiz? Bunun burada cevabını veremeyeceğiz ama yerel Müdafaa-i Hukukların başarılı teşkilatlanmaları buna kısmi bir evet cevabını vermemizi mümkün kılmaktadır. Gayr-ı müslim aleyhtarlığı İttihat Terakki iktidarının, Milli Mücadelenin ve sonraki Kemalist iktidarın temel direği olarak ortaktır. Ege bu manada siyasalaşma konusunda özellikle dikkati çeken bir bölgedir. İlk Müdafaa-i Hukuk teşkilatı Yunanlıların İzmir işgali öncesi İzmir'de kurulmuş, işgalden sonra Redd-i İlhak cemiyetleri teker teker Ege kasabalarında kurulmuştur.

Tabii ki Milli mücadele kahramanlık hikayelerinin anlatımın aksine, burada temel karşıtlık milli-milli olmayandan öte, İttihatçılık meselesinde düğümlenmektedir. Bir çok bölgede işgaller başlıbaşına çok büyük tepki uyandırmamıştır. Zaten ilk işgaller küçük devriye birliklerinin geçici kontrolleri olarak ortaya çıkmıştır. Mondros Mütarekesi'ne dayanan bu işgaller, yine mütareke öngörüldüğü gibi ancak asayiş sağlama amacı gütmektedir, en azından öyle olduğu propaganda edilmekte ve algılanmaktadır. Bunun istisnası Fransızların beraberinde tehcir edilmiş Ermenileri getirdikleri ve işlerin hiç de geçicilik arzemediğinin kolayca görülebildiği güneydir. Ege'de ise tehcire uğramış Rumlar da evlerine geri dönmek için aynı sıralarda Paris'ten haber beklemektedir. Burada bu müdahale Mondros zamanı söylendiği ve

⁶⁶ Zürcher, E. J., *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Bağlam Yayınları, 1992, s. 142

⁶⁷ İttihatçıların 1908 Devrimi'nin hemen ardından itibaren İngiliz dostluğunu kazanmak için çabaları için bakınız Ahmad, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, 1986, s. 174-213

geniş kabul gören “dost ülkelerin müdahaleleri”nin ötesine çıktığı gözükmektedir. Osmanlı son dönemini Rusya’ya karşı Fransız-İngiliz desteği üzerine kuran ve özellikle İngiltere ile sıcak ilişkiler geliştirmiş Osmanlılar için Rusya’ya karşı Kırım’da beraber savaştığı (ve başta Ayastefanos olmak üzere bir çok durumda Osmanlılar’ı Ruslara karşı kurtarmış) İngiltere ve Fransa çok kolay olarak düşman algılanmamış, 1914’te Almanların yanında savaşa girmeyi savunan Enver hizbine karşı kabinede ve İttihat ve Terakki’nin yüksek çevrelerinde büyük uzlaşmazlıklar olmuş, I Dünya Savaşı’nın bitiminden sonra İttihatçı liderlerin iktidarı terketmesinden sonra Müttefiklere sempatik gözükme umuduyla da Almanların yanında savaşa girmek İttihatçılar ihanet derecesinde bir vahim kararı olarak ilan edilmiştir. “Oysa ki Türkler İngiltere’yi dost addetmektedir⁶⁸”. Bu İttihatçı-karşıtı hava hem 1918’de hemen kabinelerdeki çoğunluğu temsil eden çevrelerde, hem de İttihatçılar dinsiz olarak gören taşrada çok şiddetli esmiştir. Mütareke döneminde en büyük tartışma İttihatçılık meselesiyken, İttihatçılar bete noire halini almıştı. Bu İttihatçı-düşmanı ortam için de işgal güçleri söylemlerini de Türklere değil İttihatçılara karşı olmak üzere kurmuşlardı. İttihatçılar sadece Ermenileri ve Rumları değil Türkleri de mahvetmişlerdi⁶⁹. İttihatçıların 1913’te kontrolü tamamen almalarından sonra, iktidar üzerindeki İttihatçı pençesi artık mutlak hale gelmiş gibi gözükürken, savaş yenilgisinin ani bir İttihatçı tasfiyesiyle sonuçlanması İttihatçı-karşıtı çevrelerde belli belirsiz bir iyimserliği getirmişti. Bu ortamda yeni ortaya çıkan iktidar yapılanmasına muhalefet için çok da uygun bir ortam bulunduğunu söylemek mümkün değildir. İngilizlerin ve sultanın güdümünde bir siyasi yapılanmanın alternatifi İttihatçılar olduğuna göre (ki öyledir) mevcut oluşum çok da tehlikeli değildir⁷⁰. Burada Zürcher tezi olarak anabileceğimiz yaklaşım daha sarıh hale gelmektedir. Eğer Anadolu’da güçlü veya zayıf bir direniş odağı geliştirse, bunu İttihatçılara mı bağlayacağız ? Eğer kendiliğinden böyle bir hareket söz konusu olmadıysa, bunu İttihatçı-karşıtı havayla mı açıklayacağız ? Fakat tüm bunlara karşı İttihatçıları radikal bir Jöntürk hizbi olarak görmek de yanlış olur. Her şeyden önce iktidarını I Dünya Savaşı ile konsolide eden Talat-Enver-Cemal İttihat ve Terakki içindeki “radikal” hiziptir ve genel olarak “ittihatçılığı” anlamak için daha geniş bir gruplaşmayı anlamak gerekir. İttihatçıların, İstanbul’un ötesinde bir toplumsal tabanından söz etmek mümkün olabilir. Bu taban, İttihatçıların gittikçe daha belirgin hale gelecek Ermeni-Rum karşıtlığını paylaşan yerel güçlerdir. İttihatçılık sadece bir “merkez projesi”ne, askeri-

⁶⁸ 1918’deki İttihatçı karşıtı genel hava ve kendilerini İttihatçılığı tamamen inkar edip İttihatçılar üzerinden kendini aklama stratejileri ve siyasi diskurlar için bakınız Koloğlu, Doğan, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı: 1918*, Koloğlu, Doğan, Boyut Kitapları, basım yılı yok.

⁶⁹ Bu dönem İstanbul’u ve bu şekildeki genel havası için mesela bakınız Karay, Refik Halit, *Minelbab İlelmihrab (Mütareke Dönemi Anıları)*, İnkılap Kitabevi, 1992 Bu dönemde ilk baskısı Kahire’de 1918’de yapılmış çok sret bir İttihatçılık eleştirisi için bakınız Mehmed Selahaddin Bey, *İttihat ve Terakki’nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti’nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, İnkılab Yayınları, 1989 Yine bakınız Amca, Hasan, *Doğmayan Hürriyet*, Arba Yayınları, 1989 Bu örnekleri arttırmak kolaydır.

⁷⁰ Akçura, Yusuf, İttifak’a Dair, Georgeon, Francois, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, içinde, s. 176

sivil bir seçkin sınıfın güç tahakkümüne indirgenemez. İttihatçılar 1910'larda taşrada hızla büyük destek bulabilmişti. Nitekim yarı-Marksizan bir perspektife sahip olan Yusuf Akçura'nın Lütü Fikri'nin Osmanlı fırkaları arasında geniş bir işbirliği teklifine karşı 1920'de kaleme aldığı ama 1924'te yayınlanan bir makalesinde;

“Eski İttihatçı memurin-i askeriye ve mülkiyenin sahib-i sermaye olmasıyla, fırkanın da demokratik çeşnisi hemen hemen zail olmuştu. Lakin hükümeti elde tutmak, memlekete hakikaten hakim olabilmek için, yalnız bu kuvvetler kafi değildi. Diğer kuvva-ı içtimaiyeye dayanmak zarureti vardı. Bahusus, memurin sınıfı, metin, sabit ve emin bir sınıf sayılmazdı. Bunun içindir ki; İttihad ve Terakki fırkası, Memalik-i Osmaniye'de bütün eshab-ı emlakve akarının ve Müslüman erbab-ı ticaretin kabiliyet-i iktisadiyelerini arttırarak, ve bunların rukeba-ı iktisadiyesinin iktidar rekabetlerini tahdid ederek, menafi-i iktisadiyelerini inkişaf ettirmek istedi. Böylece ibtidai ve zayıf bir halde zaten mevcut Müslüman ve hususiyle Türk burjuvazisi kesb-i kuvvet edecek ve gitgide Müslüman ve Türk milletperveran fırkası mahiyetine istihale etmekte olan İttihat ve Terakki'nin kitle-i aslıyesini teşkil eyleyecekti. Harbin sonlarına doğru, İttihad ve Terakki fırkasına Türk burjuvazisinin mümessilidir, demek hatalı olmaz⁷¹.” demektedir. Buradaki ciddi ihtiyat payı bunun da yukarıda zikredildiği gibi bir “gerçeklik çarpıtması” olup olmadığıdır. Ancak bu bir bakıma kendi tabanını kendi yaratma gibi bir taktiksel kaygıyı yansıtmakla beraber İttihatçılar bir “hegemonik söylem” yaratabilmişlerdir. En azından Mütareke sonrası taşradaki hareketlilik bunu sezdirmektedir. Nitekim bu taban milli mücadelenin çekirdeğini oluşturacaktı. Yerel müdafa-i hukuk cemiyetlerinin kompozisyonu nasıldı, kimlerden oluşuyordu ? Ancak burada bu destekten kastım, genel olarak Anadolu'ya eşit derecede nüfuz etmiş bir politizasyondan söz etmiyorum. Bir politizasyon (ki aslında tam olarak “kimliğini” tanımlayamadığı için dolaylı-İslami ama aynı zamanda da bir şekilde “bizlik hissiyatı” çerçevesinde daha etnik renkli) yükselen bir Türk milliyetçiliğinin ifade edilişidir ki bu “tepkisel” bir milliyetçiliktir. “Tepkisellikten” kastım belirli “öteki”lere karşı kendini kurma çabasıdır. Temel muhatabı “uyandırılacak kitleler”den çok kendini karşısında tehdit altında gördüğü diğer gayr-i müslim “unsurlar”dır. Ve tabii bu tür siyasi-milli “uyaniş” ancak bu tür kendisine karşı ekonomik ve siyasi olarak “saldırgan” hissettiği unsurların güçlü bir mevcudiyetinin olduğu noktalardadır. Ancak hatırlatılmalıdır ki; “tepkisellik” zorunlu olarak “pasiflik” çağrışımı uyandırmamalıdır.

Farklı dini ve etnik anasıra karşı gelişen hissiyatın yanı sıra Batı'nın yükselen aydınlanmacı-milli düşünceleriyle temasın mümkün olduğu, Avrupa ekonomileriyle ticaretin ve temasın olduğu noktaların coğrafyaların öneminden de bahsetmek gerekir. Tabii bu tür coğrafyalar, öncelikli Selanik ve İzmir limanları ve bunların oluşturduğu hinterlandlardır.

⁷¹ Koç, Vehbi, *Hayat Hikayem*, 1973, aktaran Türkoğan, Orhan, *Aydın Sınıfının Anatomisi*, Timaş yayınları, 2003, s. 484-5

Aslında Türkiye'nin en zengin işadamlığına yükselecek Rahmi Koç'un otobiyografisine girişi çok anlamlıdır; "Ankaralıyım. Aile seceremden anlaşılacağı gibi ana tarafından altı yüz, baba tarafından iki yüz elli yıllık Ankaralı bir aileden geliyorum. 1901 yılında Keçiören'in altında, Çoraklık denen semtteki yazlık evimizde doğmuşum.....Babamın babası Koçzade Mehmet Efendi, Vilayet Meclisi Umumi Azalığı yapmış, Ankara'da iyi tanınmış, zaman zaman taahhüt işlerine girmiş, hurda ticaretiyle uğraşmış, hareketli bir insandı. O sulara, Ankara'nın bütün ticareti Ermeni, Rum ve Musevilerin elindeydi. Müslüman Türkler, ülkenin sahibi olmakla birlikte, bu üç zümrenin emrinde çalışan ve basit hayat süren kimselerdi. En güzel binalar, en güzel mağazalar, en güzel yazlıklar gayrimüslimlerindi⁷²." Dedesinin kendisini Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne kaydettirdiği ve CHP üyesi olacak, 1946-48 arasında parti meclis üyeliği de yapacak Vehbi Koç⁷³ ve Koçzadeler aslında prototip bir modernist-milliyetçi bir iktidara aktif destek verecek, hatta belki de o iktidarı bizzat kuracak tamamen belli küçük bir lokalitenin içinde ve dünyasında varlık gösteren zümrenin hissiyatını yansıtmaktadır.

Çetecilik; Legal ve İllegal

Milli Mücadele kadrosunu ve kökenlerini incelediğimizde ilk dikkati çeken Rumeli doğumluların bu kadro içindeki çoğunluğudur. Bunun dışında Milli Mücadele kadrosunu besleyen iki diğer kaynak da, etnik Çerkeslerin ve Ege hinterlandı doğumlulardır. Bu üç unsurun da bir "öteki"sin, bir "saldırgan"ın olduğu düşünülmelidir. Çerkesler için 1860 kırımın ve kovuluşunun müsebbibi Ruslar⁷⁴, Balkan kökenliler için kendilerini vatanlarından atan "Balkan haydutları milletler" ve Ege'liler için artan Yunan/Rum tehdididir. Bu "düşmanlar" bu unsurlar için etnik/dini bir uyanış gerçekleştirmiştir. Benzer bir "saldırgan öteki" teması bu üç coğrafyanın dışında Doğu Anadolu için de söz konusu olmalıdır ve olmuştur. Bu coğrafya Vilayet-i Sitte'dir ve nüfus olarak müslüman ahali içinde bir azınlık teşkil etmekle beraber, "milli uyanış"ın maddi/örgütsel/iktisadi ve "manevi" boyutlarında çok güçlen-

⁷² Koç, Vehbi, *Hatıralarım, Görüşlerim, Öğütlerim*, Vahbi Koç Vakfı, 1987, s. 46-47

⁷³ Çerkesler son dönem Osmanlı ordusunda çok yüksek bir oranda temsil edilmişlerdir. Çerkes kökenli subayların iki orijini vardır. İlki sürgün öncesi Rus Çarlık ordusunda subaylık yapan ve Osmanlı ordusunda çarlık ordusundaki rütbelerini Osmanlı ordusuna taşıyanlar ve yığılan Çerkeslerin ikinci kuşaklarının Rus karşıtı bir heyecanla askerlik mesleğine yığılması. (Avagyan, Arsen, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler*, Belge yayınları, 2004, s.95 ve devamı) İttihat ve Terakki'nin ilk beş kurucusundan biri de Çerkes'dir (tüm beş kurucusun da bir "sınır dünyasında", ötekiyle karşılaşmanın canlı yaşandığı yerlerden gelmesi ilginçtir. İttihat ve Teraki iki Kürt, bir Çerkes, bir Azeri ve bir Arnavut tarafından kurulmuştur (Jöntürkler'i bir "sınır ideolojisi" olarak tartışan daha çok deneme mahiyetinde bir makale için, Zürcher, E. J.; *Young Turks: Children of Borderlands?* <http://www.lef.leidenuniv.nl/tcimo/tulp/Research/ejz16.htm> Son olarak Milli Mücadele'de her bakımdan Çerkesler çok önemli rol taşıyacaklardır; hem Çerkes çetelerin özellikle Batı Anadolu'daki Milli Mücadele yanında yer almaları ve ironik olarak Milli Mücadele'ye karşı duran diğer Çerkeslerle savaşmaları, gerek de Kemalist liderlik kadrosu içindeki etnik Çerkes oranının yüksekliği olarak.

⁷⁴ I Dünya Savaşı'nın ardından Fransız işgaliyle daha önce göçettiirilen Ermeniler sadece Urfa ve Antep civarına geri dönmeye çalışmış ve Ermeni milisleri Ermeni lejyonu olarak Fransız işgaline katılmıştır.

miş Ermenilere karşı bir tepkiden söz etmek gerekir. Fakat Vilayet-i Sitte'nin genel olarak yalıtılmış ücra konumu ve örgütsel bir aşamaya gelecek bir müslüman eşrafın olmadığı ve Batı ve Batılı düşüncenin etkisinin bu bölgeye sızışının çok sınırlı olması burada benzer bir müslüman mobilizasyonunu karşı-çetecilik faaliyetlerin ötesinde, daha sofistike ve örgütsel olarak mümkün kılmadığı düşünülebilir. "Ermeni"ye karşı tepkinin ifade edildiği noktaların Ermeni nüfusunun daha az yoğun olduğu ama ilgili coğrafyanın dünya-ekonomiyle daha bütünleşmiş ve daha müreffeh noktalar-da olması dikkate değildir.

Milli Mücadele'de ilk kurşun Antep'te atılmıştı⁷⁵. İlk olarak İngiliz güçleri tarafından işgale uğrayan Antep, daha sonra İngilizlerin ve Fransızların anlaşması sonucu Fransızlara bırakılmasından sonra Fransızların Suriye'ye tehcir edilmiş Ermenileri de yanlarında getirmeleri⁷⁶ ve Ermenilerin müsadere edildikten sonra yerel eşraf tarafından el konulmuş mülklerini geri almak istemelerin sonucunda bu tür bir karşıtlık sonucu Antep ilk "yerel direniş noktası" olmuştur⁷⁷. Ermenilere karşı Doğu Anadolu genelinde II Abdülhamid zamanında küçük kasabalarda bizzat devletin başvurduğu şiddet eylemleri dışında yerel tenkil hareketleri hep ola.g. olmakle beraber bunlar yağmacılıkla iştilgal eden Çerkes ve Kürt çetecilik faaliyetlerinden ibarettir. Daha "şehirli", "koordineli" ve "örgütsel" bir Ermeni-karşıtı tepki 1909 Adana olaylardır ki, yine Adana hem bir Ermeni nüfusunu barındırmakta, hem de ücra Vilayet-i Sitte'nin aksine Avrupa ekonomisiyle daha ilişkilidir. Genel olarak, Doğu Anadolu bu tür bir karşıtlıktan müslüman siyasi ve ekonomik örgütlülüğün çok geri olması nedeniyle mahrum kalmıştır. Bunun için ancak merkezden bir *deux ex machina* yöntemiyle bir "müdahale" gerekmiştir. Ermenilere ancak bu şekilde "mukabele" edilebilmiştir. Tehcir ve katliamlar, yerel çetelerin örgütlenmesiyle yerel uzantıları olmakla beraber bütüncül olarak "merkez"ın bir projesidir ve bu şekilde planlanmış ve yürütülmüştür⁷⁸. E. J. Zürcher, Ermeni katliamlarını planlı bir devlet politikasının neticesi olmaktan çok İttihat ve Terakki'nin Talat Paşa hizbinin güdümünde gelişmiş ve Bahaaddin Şakir yönetiminde bir "siyasi büro" oluşturmuş Teşkilat-ı Mahsusa'nın işi olarak görme eğilimindedir. Yani burada Ermeni kırımı Osmanlı devlet sistemi içine konulmamakta, bir tür devlet katına sızmış çetecilikten söz etmektedir⁷⁹. Hiç kuşkusuz başta Enver Paşa, gençliklerini Makedonya'da dağda eşkiya (Bulgar komitacılar ve diğerleri, Sırp ve Rum çeteciler) takibi yapmaktan geçirenlerin bu "tatbikatı" Doğu Anadolu'ya uygulamaları çabasıdır. Bu bakımdan tam manasıyla belki "merkez" projesi değil, Türk çeteciliğinin Doğu Anadolu'ya dışarıdan ithalidir.

⁷⁵ Selek, Sabahattin, *Milli Mücadele*, Örgün Yayınları, 1982, s. 539

⁷⁶ Bu faktör kritik bir tetikleyici etken olmuştur. Direniş asla bu kadar kaba bir indirgemecilik çerçevesinde açıklanamaz. Güneydeki direniş odaklarının bu şekilde bir ekonomizm ile açıklanması için Başkaya, Fikret, *Paradigmanın İflosu*, Doz Yayınları, 1991, s.39

⁷⁷ Merkezden müdahalenin en "pür" tavrı için Bleda'nın Dr. Mehmet Reşit'le diyalogu için, Bleda, Mithat Şükrü, *İmparatorluk Çökerken*, Remzi Kitabevi, 1979, s. 56-58

⁷⁸ Zürcher, E. J., *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 1996, s.162

⁷⁹ Aktaran Kuyaş, Ahmet, *İttihatçılar Ne Diyor ?*, İmparatorluğun Çöküş Döneminde Ermeniler Konferansı'na sunulan tebliğ, Bilgi Üniversitesi, 24-25 Eylül 2005

İttihat ve Terakki “merkez”i benzer bir “proje”yi I Dünya Savaşı başlamadan hemen önce genel savaş çerçevesinde bir Türk-Yunan savaşının çıkabileceğini sezdiğinden, Ayvalık’tan güneye Ege sahilinde yaşayan Rumları tehcir etmiş, toplam yüz bine yaklaşan bir Rum nüfus Ege adalarına sürülmüştür. Bu süreçte İttihatçılar, Ermeni tehciri/katliamında olduğu gibi yerel unsurlardan destek almış ve kullanmıştır. Burada temel yararlanılan güç efelerin çeteleridir. İzmir valisi Rahmi Bey’e doğrudan bağlı Çerkes çeteleri vardır⁸⁰. Ancak Doğu Anadolu’dan farklı olarak burada yerel unsurların bu süreçte daha etkin ve daha siyasi olarak rol almış olmalarıdır.

İlginç ve üzerine eğilinmesini gereken bir nokta, Balkan Savaşı sonrası muhacir durumuna düşen Rumelili Türk/müslüman nüfus temel olarak Hüdavendigâr havalisiyle beraber Aydın vilayetidir. Bunda hem bu toprakların verimli olması ve nüfusun kendini idame ettirecek imkanın burada varolmasının yanı sıra, buradaki tehlike arz edebilecek nüfus dinamiğini Türk/müslüman nüfus lehine yönlendirmek ve burayı daha “Türk” kılmaktır⁸¹. Buraya yerleştirilmek durumunda kalan Rumelili muhacir kitlenin vurgulanması gereken ikincisi ilkinin bağımlı olan iki özelliği, Anadolu’lu yerli nüfusa göre daha eğitilmiş olması ve Rumeli’nin etnik şiddetinde mağdur olmuş geçmişlerinde siyasi olarak daha “bilinçli” olmalarıdır. Unutulmamalıdır ki, Türk milliyetçiliğini besleyen damar Rumeli’de doğmuştur. Bu nüfusun Ege havalisine akmasının siyasi konsekanları açıktır. Bu nüfusun 1914 Rum tehciri sırasında İttihat ve Terakki fedailerine desteği önemli olmuştur⁸².

⁸⁰ Rumeli’den yoğun göç dalgalarının ilki 1877 ve devamında, ikincisi Balkan Savaşları’nda olmuştur. 1877 göçmenleri sonrakilere çok daha spontan gerçekleşmiş, bu nüfus temel olarak Doğu Trakya ve Hüdavendigâr vilayetine yoğunlaşmıştır (tablo için bakınız İpek, Nedim, Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri, Türk Tarih Kurumu, 1994, s.174. İstanbul’a ulaşmış, yani Rumeli’de elde kalan topraklara kaçmış göçmenler hariç, İstanbul üzerinden iskan edilmiş resmi olarak 474 bin muhacirden 162 bini Hüdavendigâr vilayetine yerleştirilmiştir. Buna İzmit, Biga ve Karesi sancaklarına yerleştirilenleri de eklersek rakam 215 bindir. Aydın vilayetine ise resmi rakamlara göre 58 bin muhacir yerleştirilmiştir. Aldığı muhacir sayısı olarak üçüncü gelen vilayet 27 bin muhacirle Adana’dır. Balkan Savaşı muhacirleri ise önemli ölçüde Aydın vilayetine yerleştirilecektir. Bunda hiç kuşkusuz buradaki Rum demografik varlığının Ege adalarına genişlemiş Yunanistan için stratejik bir açılım sağlamasından korkulması rol oynamıştır. Tabii Aydın vilayetinin, Hüdavendigâr vilayeti ile beraber en verimli tarım arazilerine sahip olduğu da hatırlanmalıdır. Balkan Savaşları’nın kayıtlı 414 bin muhacirinden 145 bini Aydın vilayetine, 132 bini Edirne vilayetine, 20 bini Hüdavendigâr’a yerleştirilmiştir. Karesi 14 bin, İzmit 7 bin, Biga 4 bin muhacir almıştır. (ilgili tablo McCarthy, Justin, *Muslim Refugees in Turkey, Population History of Middle East and the Balkans* içinde, Isis Press, 2002, s.46)

⁸¹ Bursa’da bir canlı tanığın anlatımıyla müslümanların Ermeni ve Rumlarla sorunları 93 harbi mültecilerin Bursa’ya yığılmasıyla başladı, aktaran Dündar, Fuat, *İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskan Politikası*, İletişim Yayınları, 2001, s.249. Ege’deki tehcirin aslında I Balkan Savaşı sonrası öncelikle Trakya Rumlarının “korkutma” mekanizmasıyla kaçırılmasının başarıyla “tatbiki” sonrasında uygulamaya konan bir proje olduğunu anlatan bir birincil kaynak için, Halil Mentеше’nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s. 166. 1914 tehcirinin tatbikatıyla ilgili muğlak ifadeler için dönemin Çeşme kaymakamı Uran, Hilmi, *Hatırladıklarım*, Ayyıldız Matbaası, 1959, s. 68-71, Çarıklı, Turgut, *Babam Hacim Çarıklı*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2005, editör Hakan Erdem, s. 27

⁸² Rum tehcirinin tanıklıklarla beraber bir anlatımı için Micheal Llewellyn Smith, *Ionian Visions*, Hurst & Company, 1998, s. 30-34 ⁸³ Lloyd George, Yunanlıların İzmir’e asker çıkartılmasına izin verilmesinin doğru bir karar olup olmadığını soran “yakın bir dostuna” “.....(Türlere’e) güvenilmez....diğer yandan Yunanlılar....yükselmekte olan insanlardır.” Demektedir. (Fromkin, David, *Barişa Son Veren Bariş*, Sabah Kitapları, 1994, s.428)

Balkan Savaşı'nda ilerleyen Yunan ordusu tarafından kovulan ve kalan Osmanlı topraklarına yığılan Türk/müslüman nüfusa karşılık olarak İttihat ve Terakki benzer bir uygulamayı Balkan Savaşı sonrası, Aydın vilayeti Rumları için tatbikata koymuştur. Bu dönemde her bakımdan bir cemaatler arası çatışma söz konusu olmuştur ve gerginlikler asla bir daha önceki hale gelmeyecek boyutta bozulmuştur. Türk diogmosu devlet düzeyinde kalmamış, yerli Türk/müslüman halkta şiddet olaylarına katılmıştır. Balkan Savaşı muhacirlerinin Rum nüfusun topraklarına yerleştirilme çabaları her iki taraf için de çok kanlı olmuştur⁸³.

Ege havalisinde ilginç bir nokta demografik yapının 19. Yüzyıl süresince Rumlar lehine dönüşmesidir. 19. yüzyıl boyunca Osmanlı tarımının Avrupa kapitalizmine eklemlenmesi ve bölgede belli bir ticari aktivitenin gelişme göstermesi, Avrupalı tüccarlara aracılık yapabilecek Rumlar için bir imkan teşkil etmişti. Bu durum sadece Rum nüfusunun görece refahının artmasını sağlamadı, aynı zamanda bağımsız Yunanistan'dan ve adalardan da Rum nüfus burada yerleşmeye başladı⁸⁴. İlginç bir nokta I Dünya Savaşı öncesinde İzmir'de Yunanistan vatandaşı olan kayda değer bir Rum nüfus bulunmaktaydı. Ekonomik dengenin Türk nüfus aleyhine değişiklik göstermesinin bu nüfus üzerine ciddi ve tahrip edici bir etki gösterdiği varsaymak gerekir. Bu durum aynı zamanda etnik karşıtıklara neden olmuştur. Kuşkusuz yerli Rum nüfus bu yeni iskan edilen Türkler'i hoş karşılamamıştır. Ege'de etnik gerginliklerin bu tür sosyal/ekonomik bağlamı vardır. Stefanos Yerasimos "Pontus meselesinde", yine Balkan Savaşları'nın ortamının ve Balkan Türk muhacirlerin Samsun havalisine iskan edilmelerinin ilk Rum Pontus çetecilerin ortaya çıkmasına seferberlik emrinin ve yerli hıristiyanları askere alma çalışmalarının ardından ikinci müessir olduğunu yazar⁸⁵. Pontus Rum çetecileri asıl olarak Kafkasya'da ilerleyen ve Trabzon'u da işgal edecek Rus ordusunun yarattığı dalgalanma ve dış destekle 1916'da güçlenecektir. Buna karşı gerek yerel Türk çeteleri, gerek de İttihatçılar Rum çetecilerle çatışmaya girecek, denizden muhtemel bir Rus saldırısına destek vermemeleri için Samsun-Giresun arasındaki sahil şeridindeki 30 000 Rum Ankara vilayetine doğru tehcir edilecektir⁸⁶. Daha sonra bu tehcir Sinop'a kadar uzatılır. Tüm bu gelişmelerden sonra Mütareke dönemi özellikle Canik sancağı tam bir karşılıklı vuruşmanın sahnesi olur. Her iki tarafında çeteleri "düşman" köylerini basarlar. Ancak müslüman çetecilere göre daha organize ve etkin olan Rum çetecileri dengelemek için müslüman eşraf Laz çetecileri yardıma çağırır ama bu çaba boşunadır. Bu anarşiyle başa çıkabilmek için 9 Mart'ta 200 Hint askeriyile Samsun'u işgal eden İngiliz askeri raporlarının yansıttığına göre Rum çeteciler bölgede çok

⁸³ Bu dönemdeki Rum nüfusunun canlanması için bakınız Kasaba, Reşat, *Dünya, İmparatorluk ve Toplum*, Kitap Yayınevi, 2005

⁸⁴ Yerasimos, Stefanos, *Pontus Meselesi (1912-1923), Milliyetler ve Sınırlar* içinde, İletişim Yayınları, 1995, s. 357

⁸⁵ a.g.e., s. 363

⁸⁶ a.g.e., p. 273

⁸⁷ Girit meselesinin Yunan irredentizmini nasıl şiddetlendirdiği ve Yunan iç politikasını etkilediği üzerine, *The Megali Idea and the Greek-Turkish War of 1897 : the impact of the Cretan problem on Greek irredentism, 1866-1897* / by Theodore George Tatsios, East European Monographs, Columbia University Press, 1984

güçlüdür, hatta yerel kilisenin desteğiyle “resmi bir nitelik kazanmış gibidirler⁸⁷.” Venizelos’un kafasında ve Paris Barış Konferansı masasında Pontus meselesi diye bir gündemi olmadığı, aksine yerleşilecek Ege’deki Türk çoğunluğu dengelemek için Pontus Rum nüfusunu bir mübadele ile Aydın vilayetine sevk etmek gibi planları varken bölge Rumları sadece Yunan işgaline çok şiddetli bir destek vermemekle kalmamış, Venizelos’un kendileriyle ilgilenmemesi, Pontus’a destek vermemesi duruma karşı “bağımsızlık”ı düşünmektedir.

Geç 19. yüzyılın sosyal Darwinist düşünce dünyasında “yükselmekte olan” ve “ricat halinde” olan “milletler” fikri gelişmekteydi. Bir zamanların güçlü Türkleri her bakımdan bir ricat halindeyken, Balkan Savaşları neticesinde hem nüfusunu, hem topraklarını ikiye katlamış Yunanistan’ın “yükselişinin” devam edeceğini, bu seküler trendin ivmesinin Helen nüfusun mevcut olduğu coğrafyayı zaman içinde bir “manifest destiny” olarak ele geçirileceği umulmaktaydı. İlk kez 1830’larda dile getirilen ama yeni bağımsız Yunan devletinin her bakımdan çok fakir, hatta şehirler dışında kırsaldaki yerel ağalara hükmünü geçiremeyen, henüz modern bir ulus-devlet olma vasfını, onun icap ettirdiği gözetim-kontrol etme (surveillance) mekanizmalarını geliştirememiş Yunanistan’ın bu tür bir yayılmacı emeli ortaya koyması mümkün değildi. Bu yayılmacılık-karşıtlığı özellikle Girit isyanının uyandırdığı milliyetçi his ve Girit Rumlarının Osmanlı’ya karşı kendi konumlarını yavaş yavaş güçlendirebilmesi ertelenmiş veya uygulanmaya konmamış bir “maddi ve manevi silkiniş”i ister istemez tetiklemişti⁸⁸. 1897’deki Türk-Yunan savaşındaki küçük düşürücü bozgun Yunanistan’ın bu tür maceracılığı fiiliyata dökülecek gücünün olmadığını ortaya koymuştu. Ancak 1908 sonrası Osmanlı’nın parçalanması süreci, tasfiye edilmesi süreci birden hızlanınca Yunanistan Balkan Savaşlarından en kazançlı ülke çıkmasını bilecekti. Bu durum, aslen Giritli olan milliyetçi Venizelos’un, daha temkinli kampa göre haklı olduğunu ortaya koymuştu. Venizelos balkan Savaşı başarılarını I Dünya Savaşı’nda da İtilaf yanında savaşa girerek arttırmak istegindeydi, ancak “Almancı” kral Konstantin ve anti-Venizelistler bu tür bir tam desteği İtilafçıların Venizelos lehine ve güneyden Avusturya işgali altındaki Sırbistan’a (ve Merkez güçlerde savaşan Bulgaristan ve Osmanlılara karşı) güneyden bir cephe açılmasıyla savaşa İngiltere yanında çok geç ve çok cılız bir şekilde girmişti. Bu durum Yunanistan’ın muzaffer İtilaf yanında bir ganimet paylaşımındaki fırsatı kaçırmaması demekti. Yunanistan, I Dünya Savaşı sonrası hak etmesi gerektiğini düşündüğü topraklardan mahrum kalma tehlikesi altındaydı. Üstelik Osmanlı Ege’sinde İtalyanların gözü vardı. Böyle bir ortamda liberal İngiltere’ye yakın liberal Venizelos, İngiltere gibi bir deniz ülkesi olan Yunanistan’ın Doğu Akdeniz’de hele güçlenmiş haliyle İngiltere’yle kaçınılmaz bir müttefiklik ilişkisine girebileceğini görmüş, bunun propagandasını yapmış ve Lloyd George’u buna sadece inandırmakla kalmamış, onu o zamanki Fransız devlet adamlarının yorumunca “büyülemişti”. Lloyd George “Perikles’ten

⁸⁸ Macmillan, Margareth, *Peacemakers*, John Murray, 2001, s.357

beri en büyük Yunan siyaset adamı” olarak gördüğü Venizelos’un⁸⁹ temel işlediği tema, Yunanların bir “yükselen değer” olduğuydu⁹⁰. Dört milyon olan anakara Yunanistan, Ege sahillerinin de Yunanistan’a verilmesiyle beş milyona çıkacak, ardından Ege’nin çok verimli olan ama “tembel” Türklerin işbilmezliği nedeniyle yeterince değerlendirilememiş Anadolu’nun “çalışkan” Yunanlılarca geliştirilmesiyle hem Yunanistan zengin ve istikrarlı bir Doğu Akdeniz gücü haline gelecek, hem de refahın artmasıyla Doğu Akdeniz’deki Yunan nüfusu kısa zamanda on milyonu bulacaktı. Yunanistan o zamanın sosyal Darwinist dilinde, demografik, siyasi ve iktisadi açılardan “yükselmekteydi” ve aydınlık bir gelecek vaat ediliyordu. İngiltere Doğu Akdeniz’de gerçek, güçlü ve sonuna kadar sadık bir “dost” edinecekti. “Yunan ulusu” böyle bir “yükseliş” içindeyken, “Türkler” ise tam tersi bir durumdaydı. Viyana kapılarında beri sürekli gerileyen Türkler’in çözülüşü sadece askeri değil, hatta sadece siyasi, sadece iktisadi değil çok daha özsel. Türkler, Avrupa medeniyetine karşı Asyatik barbarlık içinde “zamanı ve medeniyeti” ıskalamışlardı. Bu tür bir özsel çözülüşün sonu ise “hak edenlerin” paylaşacağı, Türklerin sadece kadim zamandaki “kılıç gücü”ne dayalı “işgal ettikleri” verimli topraklardan ve Avrupa coğrafyasından atılmaktı. Özellikle Lloyd George’un saplantı derecesindeki söylemi insanlık kanseri olarak gördüğü Türkler’i “Avrupa topraklarından ebediyen atmaktı”. Türk egemenliğini Çanakkale ve İstanbul boğazlarının güneydoğusuna atmak, coğrafi bir konstrüksiyona özsel bir içerik atfetmek dikkate değer bir yaklaşım olmanın ötesinde, liberal İngiltere’nin liberal başbakanının siyasal mücadeleleri nasıl sosyal Darwinist bir kapsam içinde gördüğünü özetlemektedir⁹¹. Avrupalıların Türkleri bu tür aşağı görüşleri tabii ki Türkler tarafından da sadece bilinmekle kalmıyor, yeni ortaya çıkan Türk milliyetçi entelektüelleri bu durumdan utanıyordu. Türklerin bir dirilişe, uyanışa acilen ihtiyacı vardı. Aksi bir durum Türklerin sonu demekti. Bu tür bir anlatının en saf örneği Ömer Seyfeddin’in “Eshab-ı Keyfimiz” hikâyesidir. Bu hikâyede Türklerin eğer “silkinmediği” takdirde Anadolu’unun Kızılırmak batısı Yunanlıların, Kızılırmak batısı Ermenilerin olmak üzere tamamen Türklerin elinden çıkacağı ve Türklerin katledilmekten kurtulsa bile bir “aşağı ulus” olarak “millet-i hakime” olarak değil boyun eğmiş bir millet olarak tıpkı Hindistan’daki Hintliler, tıpkı Afrika’daki siyahlar gibi “aşağı” bir yaşam süreceğinden dem vuruluyordu. Muhtemelen 1918’de yazılan ama Ömer Seyfeddin’in 1913 yılında yazdığı bu hikaye adeta Ermeni katliamlarının bu tür bir mecburiyetten kaynaklandığı savı-

⁸⁹Lloyd George, Yunanlıların İzmir’e asker çıkartılmasına izin verilmesinin doğru bir karar olup olmadığını soran “yakın bir dostuna” “.....(Türlere’e) güvenilmez....diğer yandan Yunanlılar... yükselmekte olan insanlardır.” Demektedir. (Fromkin, David, *Barişa Son Veren Barış*, Sabah Kitapları, 1994, s.428)

⁹¹Bu tür bir Darwinizm perspektifi için Diyarbakır Valisi olarak Ermeni “tehciri”nde uyguladığı vahşi uygulamalar nedeniyle İttihat ve Terakki tarafından merkeze alınan ve Mütareke döneminde Ermeni kırımı sorumlusu olarak tutulduğu Bekirağa Bölüğü’nden kaçarken intihar eden ve “hekim olmam bana milletimi unutturamazdı” diyen Doktor Reşit’in söyledikleri anmaya değer. “Korkunç ve müthiş bir teşkilatları var ve yalnız buldukları bölgede değil, memleketin dört bir yanına uzanan kolları ile bu teşkilat, serbest bırakıldığı takdirde, çok geçmeden Anadolu’da Türk’ü mumla aramız gerekecek. Yani ya onlar bizi, ya biz onları....onlar bizi yok etme inancı ve kararı ile şartlanmışlar....bu iki ihtimal arasında mütereddit kalamazdım. İhtimallerden birini tercih etmek zarureti vardı ve seçimimi yaptım. ...sonunda onlar bizi ortadan kaldıracaklarına biz onları ortadan kaldırmalıyız dedim. ...Doktor Reşit Bey sözlerini bitirmişti, sustu, ben de sustum. O deyrde Doktor Reşit gibi düşünener az değildi.” (Bleda, a.g.e., s. 58-9)

⁹²Seyfeddin, Ömer, *Ashab-ı Kehfimiz*, Harem (Bütün Eserleri-4), Bilgi Yayınevi, 1993, s. 9-68

la meşrulaştırılmasını amaçlayan bir “cevap” metnidir⁹². Bu hikayede (ki gerçeğin en azından gerçekçi bir rekonstrüksiyonu olarak görmek gerekir) o zamanki etnik kavgaların en azından ulus-devlet aygıtları tarafından sadece siyasal savaşlar değil, etnik varolma mücadeleleri ve milletlerin birbirleriyle varolma hakkı için ölümcül kavgaları olarak görüldüğünü özetler. Ömer Seyfeddin genel olarak hikayelerinde Türklerin bu tür bir “çöküş”, “ricat” psikolojisini yansıtır. Anadolu’da daha az Türk olarak görülmeyen Rumeli’nin tedrici kaybının ardından bu “ricat”ın durabileceği makul bir nokta görülememekte, bu son noktanın doğudan ve batıdan sıkıştırılmış bir Kızılırmak hattı olmasından korkulmaktaydı⁹³. Tarih, yok olmuş ulusların tarihidir. Bugün de bazı uluslar kaybolabilir, bazıları “yükselbilirdi”. Bunun o dönemde en bilinen ve popüler örneği Polonya’ydı ve Polonya’nın çöküşü, güçlü Polonya aristokrasisinin bir Polonya burjuvazisinin ortaya çıkmamasına izin vermemesi olarak açıklanıyordu. Ortaçağın büyük Polonya Krallığı ve milleti, Rusya, Prusya ve Avusturya tarafından yutulmuştu⁹⁴.

Venizelos “Helen davası”na yeni bir ivme kazandırmıştı. 19. yüzyıl boyunca “boyunduruk altındaki Helen”lere yüz çevirmiş, kendilerini küçük ve Helen ulusunun ancak çok küçük bir parçasını temsil eden Yunanistan’ın sorunlarıyla sınırlandırmış “eski okul politikacılar” karşı Venizelos daha geniş bir çerçeve çizmekte, uluslar arası konjonktürün de uygun olmasıyla Helenizmin “silkinceğini” vaaz etmekteydi. Bu tür bir Helenizmin yeniden canlanmasının en canlı hissedildiği coğrafyalardan biri İzmir’di.

Mütareke sonrası Anadolu’da bir çok yerel merkezde işgallere karşı çeşitli direniş dernekleri kuruldu. Üyelerinin önemli bir kısmı İttihatçı geçmişi olan eşrafın oluşturulduğu bu direniş odakları içinde özellikle Ege bölgesi öne çıktı. Burada daha Yunan işgali öncesinden İngilizlerin Yunanlıların İzmir’e çıkmalarına destek verecekleri şayiasının ortada dolaşmasından dolayı bir örgütlülük söz konusuydu. Burada “Yunan/Rum” imgesi temel işgal karşıtı retorik’in temel besleyicisiydi. Zaten Kurtuluş Savaşı temel olarak Ege ve Ege’den Yunan ordusu yayıldıkça Orta Batı Anadolu platosundaki Türk-Yunan savaşı şeklinde geçti. İttihatçıların 1914’te kıyı Ege’den yerel Rumları tehcir etmesinden beri burada bir etnik gerginlik söz konusuydu. Bir yandan Venizelos’un cazibesine kapılan ve Osmanlı sistemi içinde daha sakin kalan İstanbul’daki soydaşlarının aksine bir tavır gösteren Venizelist İzmir Rumları’nın yükselen milliyetçiliği⁹⁵, bir yandan da İttihat Terakki’nin (başta İzmir valisi Rahmi Bey’in çabalarıyla) Ege’de güç bulması bu zor dengeyi 1910’lardan sarsmıştı. Aynı şekilde Ege Kurtuluş Savaşı ve ardından Kemalist döneme bir çok üst düzey eleman yetiştirdi. Balkan kökenlilerin ardından erken cumhuriyetin

⁹³ Yusuf Akçura’nın Türklerin İktisadi Uyanışı makalesi Georgeon, Francois, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996 içinde, s. 168

⁹⁴ Nahum, Henri, *İzmir Yahudileri*, İletişim Yayınları, 2000, s. 180

⁹⁵ Umar, Bilge, *İzmir’de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, 1974, s. 41

ikinci büyük siyasetçi kaynağını oluşturdu. Bunda gerek Ege'nin görece verimli ve zengin olması ve dünyaya açık olabilmesi, gerek de Türk milliyetçiliğin Ege'deki yerleşik ve özellikle ticaret ve üretimde güçlü "öteki"ne karşı kuvvetli bir şekilde kurulabilmesinden kaynaklandı.

İngiliz askerleri 6 Kasım'da İzmir'e ayak basarlar. Daha, Mondros'tan hemen sonra İngiliz donanmasının İzmir'e demirleyeceği söylentilerin çıkmasıyla beraber Rumlar arasında büyük kıpırdanmalar olmuş, Yunan bayrakları ve Venizelos rozetleri halk arasında dağıtılır olmuştu⁹⁶ İngilizlerin İzmir'e girmesini mütekaibe, savaş yılları boyunca kendilerini hapsedilmiş hisseden⁹⁷ yerel Rumlar Yunan bayraklarını dalgalandırmaya başlarlar ve Türk ve Rumlar arasında gözle görülür gerginlikler, olaylar yaşanır. Rumlar, İngiliz varlığının kendi lehlerine bir ruzgar estirmesinden faydalanarak çeşitli alanlarda şehir içindeki konumlarını güçlendirmek için çeşitli faaliyetlere girişirler. Belirgin bir şekilde ortaya koyan bu Rum coşkusu, bunun Yunan davasına zarar verebileceğini düşünen Venizelos'ça endişeyle karşılanmış ve yerel Rumları sakinleştirilmesi için emirler vermiştir⁹⁸. I Dünya Savaşı başında, vali Rahmi Bey tarafından şehirden uzaklaştırılan İzmir metropoliti Hrisostomos, 1 Ocak 1919 tarihinde beş yıllık bir aradan sonra İzmir'e geri dönmüş, Basmane'de tren istasyonunda büyük sevgi gösterileriyle karşılanmıştır. Bu arada Ege adalarından daha önce tehciye tabi tutulmuş Rumlar da kaçak olarak karaya geri dönmeye başlarlar ve bu hareket adalardan gelen Rum çetecilerinin de ortaya çıkmasına neden olur ve sancak genelinde ciddi bir asayiş sorunu ortaya çıkar. Bu gerginlikler ve karşılıklı küçük boyutlu şiddet olayları vuku bulurken, Osmanlı memurlarının tutumu da belirsiz kalmış, vali vekili Nurettin Paşa'nın bir memorandum ile Rumların katli emri verdiği söylentileri ortaya çıkmıştır⁹⁹. Düzmece olan bu belgeler nedeniyle Nurettin Paşa görevinden alınmıştır. Benzeri katliam şayiaları süregitmiş, mart ayında bir İngiliz askeri heyeti bu konuda bir soruşturma ile görevlendirilmiştir. Nitekim islamların Rumlara katliam yapmasını engellemek 15 Mayıs'taki Yunan işgalinin resmi gerekçesi olacaktır. Göçmen durumuna düşmüş Rumlar, gerek yerleşik hale geçtikleri adalarda, gerek Atina'da, gerek de telgraflar vasıtasıyla Büyük Devletler nezdinde İzmir sancağının ve daha geniş olarak Aydın vilayetinin Yunanistan'a verilmesi gerektiğini, gerek kendilerine reva görülen uygulamalar nedeniyle, gerek de bu sancakta Rum nüfusun çoğunlukta olduğu gerekçesiyle talep etmişlerdir. Atina'da çok geniş katılımlı bir miting düzenlemişler, daha küçük boyutta mitingler Yunan adalarında da gerçekleştirilmiştir. Çok kısaca özetlenmiş bu gelişmeler, Yunan işgalinin basitçe bir İngilizlerin Yunanistan'ı kendi güdümünde bir küçük devlet olarak İtalya'ya tercih etmesinden daha katışık bir meseledir ve bu tür bir sosyal bağlam üzerine oturtulabilir. Kuşkusuz, İtalya'nın siyasi olarak ilgili ve aktif Rum

⁹⁶ Berber, Engin, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922*, Ayraç Yayınevi, 1997, s. 79

⁹⁷ a.g.e., s. 84

⁹⁸ a.g.e., s. 93

⁹⁹ Taçalan, Nurdoğan, s.122-23

nüfusunun olduğu bu coğrafyada rahat bir işgal gerçekleştirmesi her bakımdan çok zordur. Kuşkusuz, zayıf düşmüş bir Osmanlı varlığını, daha güçlü ve girdi mi kolay kolay çıkartılamaz görülen İtalya'ya bile tercih edilebilirdi. Osmanlı 'yükselmekte olan Rumluk' karşısında hafif sikletti, ama İtalyanlar kalıcı olabilirlerdi.

Etnisite ve Medeniyetin Dili

İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti 6 Kasım 1918 tarihinde tüccardan Moralızade Halit ve Nail Bey'lerin bürosunda kurulur. Cemiyet, resmi olarak 1 Aralık tarihinde faaliyete geçer. Moralızade Halit'in tanımıyla dernek 'Harbi Umumi Mütarekesinden sonra Türk istiklalini istihdaf ile teşekkül eden cemiyet ve heyetin ilkidir.' Moralızade, kendileri yemek yerken eskiden beri tanışık oldukları Pavlidis isimli bir Rumun onlara çıkışması üzerine 'beyler, hala boş konuşmalarla vakit geçirecek miyiz ? İşte gördüğünüz gibi bizim desteğimizle yaşayan bir Rum böyle yaparsa, geri kalanların nankörlük ve küstahlıklarını siz hesap edin artık' demiştir¹⁰⁰. Dernek, adının doğrudan çağrıştırdığı gibi temel olarak İslamların haklarını hukuk ve özel olarak Wilson ilkeleri çerçevesinde savunmak amacıyla kurulmuştur ve tüzüğüne göre adeta teknik düzeyde tahlillere dayalı olarak Türk argümanlarını savunacaktır. Bu bakımdan sonraki Kuva-i Milliye'lerden farklıdır ve Kuva-i Milliye'lerin yapısından ve işleyişinden farklı nitelik arz etmektedir. İsmi adeta kısa zamanda kof olduğu ortaya çıkan insani ve adil hukukun gereklerinin muzaffer İtilaf güçleri tarafından gözetileceği umut ve inancını yansıtmaktadır. İslamların İzmir sancağında çoğunluğu teşkil ettiğinin açık ve berrak bir biçimde ortaya konulmasını ön plana alıyordu. Uygarlığa sesleniyor ve amacını "cemiyetin maksat ve gayesi aksamı vatanın maddaten ve manen terakki ve tealisi esbabının teminine çalışmak, efkar ve hissiyatı memleketi alemler medeniyete iblağ ve isal eylemek, bu maksadın husulüne mani olacak her türlü teşebbüsata karşı müdafaatı meşrua ve ilmiyede bulunmak ve bu memlekete ekseriyeti teşkil eden unsurların hukukunu edille-i ilmiye ve mukniasıyla enzar-ı medeniyete karşı ispat eylemekten ibaretir"¹⁰¹ olarak tanımlamaktadır. Bu umutlar 15 Mayıs'taki işgal sonrası tamamen çökecek, Yunanlılar sadece İzmir'i işgal etmekle kalmayıp hem çok hızlı bir şekilde kendilerine geçici kontrol hakkı tanınan mıntikanın tamamına ilerleyip işgal edecek, hem de tecavüzkar bir tutum takınacaktır. Kuva-i Milliye temel olarak bu ilerleyişi karşı bu hattın gerisinde çok daha kapsayıcı bir koalisyonu oluşturacaktır. Müdafaa-i Hukuk derneği kaçınılmaz olarak İttihat ve Terakki'nin yavrusu olmakla suçlanmıştır. Bu suçlamalar Batı basınına da aksetmiştir. Müdafaa-i Hukuk temel olarak Batı ve "medeniyet" dilini konuşmaktadır. İtilaf Devletleri'ne karşı İttihatçı dilini konuşmak mümkün olamazdı. İttihat ve Terakki'nin aşırı milliyetçi ve hukuku milli bekaaya tabi kılan anlayışı, muhtemelen pragmatik nedenlerin çok ötesinde olarak dışlanmıştı. Wilson'un dili benimsenmişti. Zaten radikal İttihatçılık'ın

¹⁰⁰ Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, 1952, s. 284

¹⁰¹ Toprak, Zafer, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 5

cuntasının siyasal çöküşü, onun ideolojik ve söylemsel çöküşünü de beraberinde getirmişti. İzmir'deki İttihatçılık bir nevi "medeniyet" ile daha doğrudan ve yakın ilişkiyi güdebildiği düşülebilir. İstanbul'daki radikalleşmenin bir nedeni de Zafer Toprak'a göre Selanik'in kaybının, "Hürriyetin Kabesi" olarak namlanan ve İttihatçıların anavatanı olan bu kentin kozmopolit ve Batı'ya açıklığından mahrum kalan bir sonucudur¹⁰². Selanik'in kozmopolit ve liberal burjuvazinin ortamından ve havasından uzaklaşan İttihatçılar bundan sonra kendilerini küçük müslüman tüccara ve esnafa dayayacaktır. Vurgulanmaya çalışıldığı gibi, hem daha liberal ilk devresinde, hem daha korumacı ikinci evresinde, aynı oranda İttihatçılık temel olarak ticari-ekonomik motivasyonlu bir harekettir ve Enver-Talat cuntasının "genel İttihatçılığı" monopolize etmesi ancak I Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşullarının bir neticesidir. İttihatçılığın sürekli bir pür etnist bir boyutu olmakla beraber son tahlilde denebilir ki; ekonomik dönüşümler ve salınımlar İttihatçı milliyetçiliğinin vücuda gelmesinde belirleyici rol oynamıştır.

İttihatçılığın içinde bir darbe gerçekleştiren Enver/Talat/Cemal'den öte bir İttihatçılığın olduğu hatırlanmalıdır. Unutulmamalı ki I Dünya Savaşı kararı alındığında dahi Enver'in Almancılığı Heyet-i Vükela'da çok sınırlı bir desteğe sahipti. Enver I Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber gerek ordu, gerek de İttihat ve Terakki cemiyeti içindeki rolünü arttıracaktır¹⁰³. Bu manada Müdafaa-i Hukuk ve İzmir Türkleri İttihatçısıdır. İşgal öncesi, gerek pragmatik nedenlerle, gerek daha içselleştirilmiş nedenlerle 'uygarlığın dili'nin konuşulması yeğ tutulmuştur. Ancak değişen şartlar ve "medeniyetin dili"nin fazla bir fayda sağlamadığı görülünce zaten bir pragmatist güdüden kaynaklanan ve etnist söylemi örten bu diskur bırakılacak ve Kuva-i Milliye daha yerel ve daha militan boyutları da taşıyacaktır.

İzmir'de örgütlülük Osmanlı dünyası içinde çok geriye gider. Gavur İzmir namını aldırان alafanga yaşam biçimi ve mekansallığı Batılılaşmış üstün sınıfı ile İzmir, Avrupa'dan çok daha kolay, ve İzmir'in Levanten nüfusu nedeniyle doğrudan etkilenmiştir. İstibdat döneminde de İzmir Aydın valisi Kamil Paşa'nın ılımlı politikaları sebebiyle bu durumdan daha hafif etkilenmiştir. Dernek kurmanın yasal olarak mümkün olmadığı II Meşrutiyet öncesinde sportif amaçlı dernekler dışında Rumların siyasi dernekleri ve Mason locası da 19. yüzyıl sonunda İzmir'de kurulmuşlardır¹⁰⁴.

"Yılbaşı ve miladi İsa yortularında İzmir'in Türk halkı ekmeksiz kalır, et bulamaz, açık bir dükkan göremezdi" diye anlatılan bu dönemin ardından, bu alafanga kentte başta ekonomi olmak üzere Türkleştirme/müslümanlaştırma faaliyetleri II Meşrutiyet'le beraber hızla orta çıkacaktır. Avusturya'nın Bosna Hersek'i

¹⁰² Von Sanders, Liman, *Türkiye'de Beş Yıl*, Baha Matbaası, 1968, s. 20

¹⁰³ Tabloya bakınız, Berber, Engin, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922*, Ayraç Yayınları, 1997, s. 343-358

¹⁰⁴ Çetinkaya, Doğan, *1908 Osmanlı Boykotu*, İletişim Yayınları, 2004, s. 303

işgali üzerine İttihat ve Terakki'nin kapalı desteğiyle bir anda Osmanlı'nın Türk/müslüman unsurunu saran kitlesel bir Avusturya mallarını boykot kampanyası dalgası belirdiğinde, İzmir de Osmanlı'nın Selanik'ten sonra en büyük ikinci limanı olarak bu boykotun şiddetli bir şekilde hissedildiği yerlerden biri olacaktır. Kasım 1908'te dönemin gazetelerinden öğrendiğimiz kadarıyla, 11-12 Kasım tarihli sayılarla bu derneğin kuruluşuyla ilgili çağrılar görmekteyiz. Bu çağrılar, İstanbul'la paralel olarak Selanik ve İzmir için de yapılmıştır. Daha önceden, 10 Ekim 1908 sayısında Tanin'de muhtemelen Hüseyin Cahit tarafından kaleme alınmış bir yazıda, Osmanlı tüccarlarının bir araya gelip Avusturya mallarının boykotu için organize olmalarından söz ediliyordu¹⁰⁵. Bu çağrılar neticesi ortaya çıkan Boykotaj Derneği'nin İzmir şubesi Doğan Çetinkaya tarafından "en etkin çalışan şube" olarak değerlendirilmektedir. Ancak bunun sebebi İzmir'de Boykotaj Derneği'nin dayandığı güçlü bir altyapı ve tüccar grubu olması değildir. Tam tersine, buradaki müslüman tüccarın çok zayıf olduğu bir ortamda bu boykotun öncülüğünü liman işçileri ve "en genel manada Osmanlı milleti" olmuştur. İzmir'deki bu boykot hareketi İttihat gazetesinin 2 Aralık sayısında "İzmir'in namusunu kurtaran faaliyetler" olarak tanımlanmıştır¹⁰⁶.

İzmir Ticaret Odası'nın Türkleştirilmesi için Balkan Savaşları'nı beklemek gerekmiştir. Vali Rahmi Bey'in desteğiyle ilk Türk başkan, Alaiyeli Mahmud Bey başkan seçilmiştir. Ne var ki, bu odanın Türklerin döneminde etkinliği pek büyük olmayacaktır. Bunun içinse I Dünya Savaşı'nı beklemek gerekecektir¹⁰⁷.

1911'de kurulmaya çalışılan ama başarısız olan İncir Himaye-i Zürra Şirketi teşebbüsünden sonra 1915 yılında Kazım Nuri ve Topçuoğlu Nazmi gibi İttihatçı önderliğinde Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi ismiyle ilk müslüman yönetimindeki tarım kooperatifi faaliyete geçer. Bu dönemde tüm ticari tarım ürünlerinde ve balıkçılıkla İttihat ve Terakki'nin vilayet Heyet-i Merkezi'sinin himayesinde müslüman nüfusu örgütleme faaliyetleri gelişecektir¹⁰⁸. II Meşrutiyet Dönemi'nde İzmir'de İttihat ve Terakki'nin çok güçlü olmasında şaşacak bir şey yoktur. I Dünya Savaşı'nda ise İstanbul dışında olmasına rağmen İttihatçıların en güçlülerinden olan Rahmi Bey'in diktatörlüğü altında geçmiş, bu dönemde her şey doğrudan Rahmi Bey'den sorulmuştur. Burada yerel İttihatçılar, sadece idari ve bürokratik meselelerle ilgilenmemişler, savaş sırasında bir tür özerk bölge yönetimi gibi çalışmış ve Aydın vilayetini her bakımdan müslümanlaştırma, daha doğrusu müslümanların ekonomi ve diğer alanlarda hakim ve kontrole sahip unsur olmasına yönelik çalışmışlardır.

I Dünya Savaşı hezimetinin hemen ardından, kendini fesheden İttihat ve Terakki'nin yerini alan Teceddüt partisi İzmir politikasına hızlı bir giriş yapmıştır.

¹⁰⁵ a.g.e., s. 308-309

¹⁰⁶ I Dünya Savaşı'nın olağanüstü imkanlarından faydalanarak geniş bir iktisadi Türkleştirme için bakınız, Toprak, Zafer, *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi*, Homer Kitabevi, 2003

¹⁰⁷ Toprak, Zafer, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 136-142

¹⁰⁸ Bayar, Celal, *Ben de Yazdım*, Baha Matbaası, 1967, cilt V, s. 1542-3

İttihat ve Terakki'nin İzmir katib-i umumisi Mahmut Celal (Bayar) Bey, aynı şekilde Teceddüt Partisi'nin de katib-i umumisi olurken, Teceddüt partisinin tabelasının arkasında İttihat ve Terakki yazısı hala okunabilmekteydi. Mahmut Celal bununla ilgili 'zamanın tesiri ile altta kalanlar bir gün belki yine zamanın tesiri ile üste çıkabilirler....bekleyelim' demiştir¹⁰⁹. Teceddüt Partisi, tüm düşmanlıklara ve aleyhte propagandaya rağmen İzmir'de Rumların boykot ettiği belediye meclisi seçiminde üyeliklerinde çoğunluğu sağlamıştır. Fakat bu başarılar sınırlı kalacak, Teceddüt'e karşı ortak muhalif koalisyon zaman içinde eski İttihatçıları zayıflatacak, örgütçü kimliğiyle ön plana çıkmış Mahmut Celal Bey İzmir'i terk etmek durumunda kalacaktır.

Zaten İzmir'in işgalinin ardından İzmir Müdafaa-i Hukuk teşkilatı ve aktif üyeleri de kaçmak, derneği İstanbul'a taşımak zorunda kalacaklardır. İzmir Müdafaa-i Hukuk teşkilatının yaptığı en somut katkı, işgal öncesi Mart ayında Ege genelinde bir kongre düzenlemesi olmuştur. İşgal sonrası, bu tür bir genel bütünleşmenin faydaları görülecektir. Yunanlılar'ın işgal bölgesi sınırlarını çizmelerinin ardından, bu hattın gerisinde Kuva-i Milliyeler de, arkaalarında farklı odakların destekleriyle pozisyonlarını alacaklardır. Düzenlenen yerel kongreler, gelecek için ortak bir dayanışma sağlamaya yarayacaktır.

Sonuç olarak açıktır ki; temelini silahlarını ve bırakmamış ve başlarındaki subayların yönetimindeki askeri birliklerden, efelerden ve yerel gönüllü milislerden alan; maddi ve lojistik olarak da yerli önde gelenlerin desteğiyle beslenen ve ayakta duran Kuva-i Milliye'lerin gücü çok sınırlıdır. Yunanlılar ile bir çarpışmada başarı şansları hemen hemen hiçtir. Zaten 1920 Yunan ilerleyişi sırasında bu açık bir şekilde görülecektir. Ancak, bu Kuva-i Milliye'lerin önemini azaltmaz. Açıktır ki, savaşlar sadece savaş meydanlarında kazanılmaz. Özellikle 20. Yüzyılda "milli" niteliğini kazanmış savaşlarda, cephe gerisi propagandası, karşı tarafı yıpratma, üçüncü taraflara diplomatik açılımlar yapma gibi çok farklı stratejiler gerektir. Yunanlılar'ın karşılarında varsayıldığı gibi (ve özellikle Yunanlıların İtilaf Kuvvetleri'ni Türklerin çökmüş ve sinmiş olacaklarına ikna etme çabalarından anlaşıldığı kadarıyla Yunanlılar'ın da varsaydığı) direniş gösteremeyecek bir cemaat bulsaydı Milli Mücadele'nin seyri çok farklı olabilirdi. Çünkü Kuva-i Milliye Yunanlılar'a karşı Aydın, Bergama gibi münferit olaylar dışında başarı kazanamamışsa da, varlığı bir genel direniş için perspektif sağlayabilmiş ve ileride bir "hükümet" halini alacak milliyetçiler için manivela imkanları sağlamıştır.

Sonuç Yerine

Bundan daha da öte, Ege, Balkan muhacirlerinden sonra gerek Kemalist ideolojinin, gerek Türk milliyetçiliğinin üretilmesinde çok önemli bir yer edinecektir. Milli

¹⁰⁹ Diğer "kurucu olaylar" muhtemelen Balkan Savaşları ve Ermeni katliamları olarak öngörülebilir, Balkan Savaşları'nın travmasındaki Rumeli Türkleri de Kemalizm'in ve tek parti dönemindeki idari ve siyasi kadronun temel gövdesini oluşturacaktır. Ermeni katliamları gerek buranın Kürt doğası, gerek de bu bölgenin yalıtılmış ve fakir olmasından dolayı benzer bir katkı sağlamayacaktır.

Mücadele’de askeri kökenli olmayan lider kadro içinde Egeliler’in oranı dikkate değerdir. Aynı şekilde Cumhuriyet döneminde de Ege bölgesi Tek Parti dönemi-ne bir çok isim verecektir. Bunda hiç kuşkusuz, İzmir ve Ege genelinde “Rum”a karşı Türk milliyetçiliğinin kurucu efsanelerinden birinin¹¹⁰ mekanı olmasının rolü büyüktür. Kemalist eğitimin, çok erken yaşta vefat etmesine karşın eğitim camiasında efsanevi bir yer edinecek Eğitim Bakanı olacak Mustafa Necati¹¹¹, Atatürk’ün 15 yıl süreyle Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, hem kendi bakanlığı sırasında “Hukuk Devrimi”ni gerçekleştirecek, hem de bir nevi 1920’lerin Kemalizm teorisyeni olacak Kuşadası eşraf ve toprak sahibi bir aileden gelen Mahmut Esat Bozkurt¹¹², aslen Gemlikli olan ama “kariyerini” İzmir ve Ege kırsalında yapan Celal Bayar, sadece mevcudiyetleriyle değil düşünceleriyle de bir dönemin önemli simaları olacaktır. Şükrü Saraçoğlu aynı şekilde aslen Ödemiş’li bir aileden gelmektedir ve İzmir’lidir. Buna Ankara’ya, “merkez” gelmeden önce milli mücadeleyi, Kuva-i Milliye kumandanları olarak Ege’de başlayan askerleri de eklemek gerekir. Buna örnek olarak Kazım Özalp¹¹³, Bekir Sami ve Ali Çetinkaya sayılabilir. Ege Bölgesi ve özellikle “gavur İzmir” 1910’larda çok önemsenmiş, İzmir ele geçirilmesi gereken bir kale olarak görülmüştür. On yılın Yunan mübadelesiyle beraber İzmir’e tahribatı büyük olurken, Ege’de İttihatçılar-Kemalistler tarafından ele geçirilebilmiştir. Ege’deki on yıla yayılan ve Yunan işgali sırasında iyice şiddetlenen ve açığa çıkan Türk milliyetçiliğinin ve modernleşmeci ideolojisinin coğrafi, kültürel ve ekonomik nedenlerle önemli bir taşıyıcısı olacaktır. Bu meyanda, İttihatçılıktan, Milli Mücadele dönemi geçiş dönemiyle Kemalizm’i basit bir merkez projesi olarak okuma yerine, onun daha otantik ve yerel kaynaklarını da düşünmek gerekir. Ege, Kemalizme çok zengin bir menba sunmuştur denebilir. Bundan da ilk olarak 1910’larda Türk Yurdu dergisinde rastlanmaya başlanan ve Tek Parti dönemi merkezinin içten benimse-diği “Türk Türklüğünü bilmiyordu” minvalindeki acındırıcı ve pesimist ilkdurum ve cahil halkın “aydınlanmış merkez” tarafından uyandırılması diskurunun geçersizliği gösterilmeye çalışılmıştır. Türk milliyetçiliği bu dönem de zaten ortaya çıkmakla kalmamış, kendini pervasızca ve şiddetle ortaya koymuştur. Bir etnik şiddet dalgası-

¹¹⁰ Mustafa Necati ve gerek Milli Mücadele öncesi kariyeri, gerek de Balıkesir’deki Kuva-i Milliyeci faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için, Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003

¹¹¹ Uyar, Hakkı, *Şol Milliyetçi Bir Türk Aydını: Mahmut Esat Bozkurt*, Buke Yayınları, 2000, s.

¹¹² Özalp, Kazım, *Milli Mücadele: 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1971; dönemin “Kuvvacı” atmosferini yansıtan ve Makedonya komitacı takibinden başlayarak cumhuriyetin ulus-devleti konsolidesiyle “dışlanmışlar” kategorisine düşen ve Milli Mücadele döneminde Yunana karşı Ege’de direnişin, “Kuvvacı” geleneğinin birinci ağızdan bir anlatısı için Kazım Özalp’in yaveri Selhaddin Bey’in anılarının “romanı” için, Selçuk, İlhan, *Selahattin Beyin Romani*, Remzi Kitabevi, 1975

¹¹³ Özalp, Kazım, *Milli Mücadele: 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1971; dönemin “Kuvvacı” atmosferini yansıtan ve Makedonya komitacı takibinden başlayarak cumhuriyetin ulus-devleti konsolidesiyle “dışlanmışlar” kategorisine düşen ve Milli Mücadele döneminde Yunana karşı Ege’de direnişin, “Kuvvacı” geleneğinin birinci ağızdan bir anlatısı için Kazım Özalp’in yaveri Selhaddin Bey’in anılarının “romanı” için, Selçuk, İlhan, *Selahattin Beyin Romani*, Remzi Kitabevi, 1975

nın ardından homojenleştirilmiş olarak kurulan Türk ulus-devleti ise kendi kurucu unsuru olan şiddeti, artık sınırların değişmezliği ve zaten nüfuslar homojenleştirildiği için bunun çok da mümkün olmadığı bir yeni dünyada redd-i miras yapmış. Skut içinde şiddet mirasından arınırken acılarını da “geleceğe iyimserlik” adına unutmayı tercih etmiş ve “merkez” kendini inşa ederken kendine rakip unsurları da yazdığı tarihte tarihin sesizlik kuyusuna atmıştır. Dşnlmelidir ki; yakın geleceğin belirsiz ve öngörülmez olduğu dönemlerde şiddet birbirleriyle çatışan, mücadele eden taraflar için elzem, sonuç getirici vasfı nedeniyle teşvik edilen bir faktörken; bir kez belirsizlik sona erdikten ve istikrar sağlandıktan sonra sonuçtan tatmin olsun veya olmasın taraflar bu şiddet hem kendilerine karşı dönebileceği için, hem de artık şiddete gerek olmadığı ve bu sebeple siyasi sağlıklılık açısından tasfiye edilmesi gereken bir faktör olarak gördükleri iki ayrı dönemden bahsedebiliriz. Modern Türk tarihi ikinci aşamaya gelinmesiyle beraber mümkün olduğunda barışılaştırılmış, rasyonelleştirilmiş ve evrimselleştirilmiştir. Bu tabloya sığmayanlar ise sapmalar ve aşırlık olarak ana gövdeden dışlanmıştır. Bu süreçte doğan Türk milliyetçiliğinde bir diskur yaratıcısı olarak merkezle spontan çeper arasında bir diyalektik ilişki olmakla beraber, yani modern Türk milliyetçi diskurunun yaratımında merkezin keyfi “icat edici” bir tarafı olmakla beraber, onunla beraber ona tam bir paralellik arzetmeyen, kendi farklı gerçekliği ve konjonktrelliği içinde merkez milliyetçiliğiyle eşzamanlı gelişen bir yerelcilik, yerel ajitasyon içinde yeşeren bir millilik/milliyetçilik vardır. Sonuçta tek parti dneimine bakıldığında siyasi ve idari kadrolarda yerel kökenli bir çoğunluğun olduğu görülecektir ve “hakiki Kemalizm” buradan yükselecektir.